

परिच्छेद: एक परिचय

१.१ पृष्ठभूमि (Background)

सामान्य अर्थमा कुनैपनि वस्तु वा घटना र कार्यको गुणको लेखाजोखा, छानविन र जाँचबुझ गर्ने प्रकृत्यालाई मूल्याङ्कन भनिन्छ । हरेक क्षेत्रमा मूल्याङ्कनको स्थान महत्त्वपूर्ण छ । हरेक क्षेत्र वा कार्यका आ-आफ्नै लक्ष्य र उद्देश्यहरू तय गरिएका हुन्छन् । ती लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तीमा भए भएनन् ? गरिएका क्रियाकलाप ठीक थिए थिएनन् ? र उपलब्धी प्राप्त भए भएनन् ? भनी लेखाजोखा गर्ने काम मूल्याङ्कन हो । हरेक क्षेत्र र कार्यमा मूल्याङ्कन गरिन्छ तर अझ बढी शिक्षा क्षेत्रमा यसको अपरिहार्यता छ । यसको कुनै समयावधी हुँदैन । यो निरन्तर चलिरहने प्रकृत्या हो । जब विद्यालयमा विद्यार्थी पढ्न सुरु गर्दछन् त्यसैबेला देखि विद्यार्थीको लेखाजोखा गर्न शुरु गरिन्छ । मूल्याङ्कनले केवल विद्यार्थीको लेखाजोखा मात्र नगरी सारा शैक्षिक कार्यक्रमको लेखाजोखा गर्दछ । शिक्षण सिकाइबाट विद्यार्थीमा प्राप्त उपलब्धीहरू अपेक्षा गरिए अनुसार छन् वा छैनन् ? अथवा उद्देश्यपूर्ती हुन सक्यो वा सकेन ? भन्ने कुरा लगायत शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, शैक्षिक सामग्री र उद्देश्यको उपयुक्तताको परीक्षण गर्ने कामसमेत मूल्याङ्कनले गर्दछ ।

मूल्याङ्कनबाट प्राप्त नतिजाले निर्धारित उद्देश्य पूरा भए नभएको लेखाजोखा गरिने भएकोले उद्देश्य पूरा गर्न नसक्नुको कारणहरू खोजी शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्नको लागि सुधारात्मक शिक्षण योजना बनाउन सकिन्छ । मानिसले आफ्नो जीवनमा आइपर्ने कतिपय कामका सिलसिलामा गल्ती कमजोरी पहिचान गरी तिनलाई आगामी दिनमा दोहोरिन नदिन मूल्याङ्कनले मार्ग निर्देशन गर्दछ ।

शैक्षिक क्षेत्रमा विभिन्न तहमा मूल्याङ्कन गरिन्छ शुरुमा कक्षा क्रियाकलाप र शिक्षण सिकाइको क्रममा पनि विभिन्न साधनको प्रयोग गरी विद्यार्थीको प्रगतीको मूल्याङ्कन गरिन्छ । विद्यार्थीले पनि आफूले सिकेका, अनुभव गरेका र सम्पन्न गरेका कार्यका आधारमा सिकाइ प्रगतीको लेखाजोखा गर्न सक्दछन् । त्यस्तै मूल्याङ्कनले शिक्षकलाई आफ्नो शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लेखाजोखा गरी आवश्यक सुधार गर्न मार्ग निर्देश गर्दछ । मूल्याङ्कनबाट नै शैक्षिक उपलब्धी

हासिल गराउन सकियो वा सकिएन भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त गरी त्यही अनुसारको आफ्नो शिक्षण क्रियाकलापमा सुधार वा परिमार्जन गरी अगाडि बढाउन सक्दछ । शिक्षण सिकाइको क्रममा विद्यार्थीको प्रगतिको लेखाजोखा गरी त्यसको आधारमा शिक्षण सिकाइ कार्यमा निरन्तर सुधार गरिने भएकोले मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ प्रकृत्याकै एउटा अभिन्न अंको रूपमा लिन सकिन्छ वा लिइन्छ । विद्यार्थीको समग्र उपलब्धीलाई परीक्षा वा अन्य साधनबाट पनि परीक्षण गरिन्छ । त्यसरी प्राप्त नतिजाको विश्लेषण गरी त्यसको व्याख्या र विश्लेषणमा पनि मूल्याङ्कनको भूमिका अहम हुन्छ । समग्रमा भन्दा शैक्षिक कार्यक्रमको सिंगो रूपमा मूल्याङ्कन गरेर कार्यक्रमको कमीकमजोरी भए सुधार्दै लैजाने सन्देशसमेत मूल्याङ्कनले दिने हुँदा शैक्षिक मूल्याङ्कनको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ ।

विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन विभिन्न तहमा निरन्तररूपमा गरिन्छ । प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूमा गरिने मूल्याङ्कनलाई प्राथमिक विद्यार्थीको मूल्याङ्कन भनिन्छ । नेपालमा परीक्षा वा मूल्याङ्कन प्रकृत्याको थालनी वि.सं. १९६२ मा सेस्ता पाठशालाको स्थापना भएपछि त्यहाँका विद्यार्थीहरूको स्तर निर्धारण गर्न परीक्षा शुरु भएको थियो । शिक्षाको विकासक्रम सँगसँगै मूल्याङ्कन प्रकृत्याको थालनी भएको भए तापनि प्राथमिक तहमा मूल्याङ्कन भने रा.शि.प.यो. २०२८-२०३२ लागू भएपछि मात्र व्यवस्थित ढंगबाट विकास भएको पाइन्छ । २०२८ सालभन्दा पहिले प्राथमिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन औपचारिक परीक्षा पद्धती (अर्धवार्षिक, वार्षिक) मा मात्र सिमित थियो । त्यसमा पनि वार्षिक परीक्षालाई बढी महत्त्व दिइन्थ्यो । रा.शि.प.यो. २०२८ लागू भएपछि शिक्षानीति अनुरूप मूल्याङ्कन प्रणालिमा सुधार गरियो । मूल्याङ्कनलाई औपचारिक र अनौपचारिक दुई भागमा विभाजन गरी दुवैलाई महत्त्व दिइयो । रा.शि.प.यो २०२८-२०३२)

औपचारिक मूल्याङ्कन अन्तर्गत निरन्तररूपमा गरिने मूल्याङ्कनलाई मान्यता दिइयो । यसमा कक्षाकार्य, गृहकार्य, विद्यार्थी उपस्थिति, लगनशिलता, अनुशासन, अतिरिक्त क्रियाकलाप आदि पर्छन् । रा.शि.प.यो. ले कायान्वयन गरेका प्राथमिक शिक्षा मूल्याङ्कन परिपाटी धेरैदिन टिक्न सकेन । यो २०३७ सालसम्म कायम रह्यो । त्यसपछि मूल्याङ्कन प्रकृत्यामा विविधता देखा पर्‍यो । प्राथमिक शिक्षाका अन्त्यमा जिल्ला शिक्षा निरीक्षक कार्यालयको टोलीले गरेको जाँचको आधारमा विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउने गरिन्थ्यो ।

धेरैजसो विद्यालयले वार्षिक परीक्षालाई मात्र महत्त्वदिन थाले भने केही विद्यालयहरूले एकाइ र त्रैमासिक परीक्षा लिई महत्त्व दिन थाले । प्राथमिक तहमा विभिन्न मूल्याङ्कन प्रकृत्याको व्यवस्था भएता पनि तत्कालिन सरकारले एकरूपता देखाउन कुनै किसिमको पहल गरेको पाइदैन । भन निजी श्रोतबाट सञ्चालन विद्यालयहरूमा त विद्यालय पिच्छे नै मूल्याङ्कन परीपाटी फरकफरक पाइन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने प्राथमिक पाठ्यक्रम २०४९ ले मूल्याङ्कन सम्बन्धी नीति निर्माण गरेको भएता पनि यसले प्राथमिक विद्यालयहरूमा एकरूपता कायम गर्न सकेन । सम्बन्धितपक्षहरूले पनि यसमा ध्यान पुऱ्याउन सकिराखेका छैनन् । प्रश्न निर्माणकर्ताले विशिष्टीकरण तालिका तयार नगर्ने , विद्यालय पिच्छे शिक्षक फरकफरक पर्ने र उनीहरूको क्षमतामा पनि भिन्नता हुने, नीति कार्यन्वयन आदिका कारणले मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन नसकेकोले सम्बन्धित पक्षको ध्यान एकिकृत गरी अपेक्षित सुधार गर्नुपर्ने कुरा टड्कारो रूपमा देखिन्छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनेको विद्यार्थीहरूले गरेका प्रगतिको नियमित लेखाजोखा गर्ने परिपाटी हो । यो एउटा अनौपचारिक पद्धति हो । यसमा विभिन्न विधि र प्रविधिहरू अपनाइन्छ । यो हरेक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै र आवश्यकता अनुसार निरन्तररूपमा सञ्चालन गरिन्छ । यो सिकाइको एउटा अभिन्न अङ्ग हो । यस मूल्याङ्कन प्रकृत्यामा कुनैपनि समयमा मूल्याङ्कनका विविध माध्यम (लिखित, मौखिक, प्रश्नोत्तर, अवलोकन, विगतमा गरेका काम आदि) बाट विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्माणात्मक शयकबतष्वभ० उद्देश्यका लागि अपनाइन्छ । यो मूल्याङ्कन प्रकृत्या विद्यार्थीहरूलाई कक्षा चढाउने कुराको निर्णय लिन भन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि पृष्ठपोषण दिन उपयोग गरिन्छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृत्या प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्राथमिक तहका अधिल्ला कक्षाहरू १-३ सम्म गरिन्छ । यो प्रकृत्या विस्तारै कक्षा १-५ सम्म पुऱ्याउने नीति रहेको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रकृत्या नेपालमा शैक्षिक वर्ष २०५६-२०५७ देखि शुरु भएको हो । यो मूल्याङ्कन प्रकृत्या लागू भएका क्षेत्रका कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीहरूलाई उदार कक्षोन्नतीका आधारमा माथिल्लो कक्षामा चढाइन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा हरेक विद्यार्थीको फाइल बनाई विद्यार्थीको सम्पूर्ण पक्षहरूको रिपोर्टि गरिन्छ । यसमा विद्यार्थीको दैनिक, साप्ताहिक,

मासिक, पाक्षिक तथा चौमासिक रूपमा मूल्याङ्कन गरिन्छ । यो मूल्याङ्कन प्रकृत्याका उद्देश्यहरू र कार्यनीतिहरू बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५६) को अनुसार विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धी मापन तथा मापन गरिएका उपलब्धीहरूलाई व्यवस्थित रूपमा अभिलेखीकरण नगरिएसम्म मूल्याङ्कनमा सहजता आउदैन । त्यसकारण विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा अभिलेख व्यवस्थित गर्नका निम्ति निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

१. पाठ्यक्रमका आधारमा कक्षागत सिकाइ उपलब्धी सूचकहरू निर्धारण गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको आधार तयार गर्नुपर्ने ।
२. हरेक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै विद्यार्थीले सिके नसिकेको मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने ।
३. कक्षागत रूपमा तोकिएका सिकाइ उपलब्धी सूचकमध्ये कुनै पनि सिकाइ उपलब्धी सूचकका लागि आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापपछि विद्यार्थी नमुना कार्य र अन्य कार्यकलापको मूल्याङ्कन गर्ने ।
४. विद्यार्थीको कार्यलाई निम्नअनुसार ३ स्तरमा बर्गीकरण गर्ने गरी मूल्याङ्कन गर्ने ।
 - क) पूरै काम जानेको –
 - ख) धेरै जानेको तर काम पूरा नगरेको –
 - ग) पूरा काम गर्न शिक्षकको मद्दत चाहिने –
५. विद्यार्थीको प्रगतीको रेकर्ड गर्न कक्षागत उपलब्धी सूचक समावेश गरी ती सिकाइ उपलब्धी सूचकमा विद्यार्थीको कामको चौमासिक प्रगती देखिने प्रगती विवरण कार्ड बनाउनु पर्ने । विद्यार्थीको कामको वर्गीकरणको अङ्क प्रगतीको विवरण कार्डमा चढाउनु पर्ने ।
६. कक्षागत उपलब्धी सूचकसँगै सम्बन्धित विभिन्न नमुना काम (खासगरी लेखाई र गणितीय कार्य) लाई प्रगतीको प्रमाण मान्नुपर्ने । त्यस्ता काम सङ्कलन गरी प्रत्येक विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका सञ्चालन गर्नु पर्दछ । विद्यार्थीहरूको कार्य सञ्चयिकामा प्रगती विवरण कार्ड पनि समावेश गर्नुपर्नेछ ।

७. केही विद्यार्थीहरूले कुनै उपलब्धी सूचक सम्बन्धी काममा एक वा दुई अङ्क मात्र पाएको वर्ग शिक्षकहरूबाट त्यस विद्यार्थीलाई थप मद्दत गराउने र त्यस विद्यार्थीले पछि कामको मूल्याङ्कन गरी त्यो कार्य सञ्चयिका थप्नु पर्दछ ।
८. थप मद्दत गर्दा पनि केही विद्यार्थीले कुनै कक्षाका लागि तोकिएका सिकाइ उपलब्धी सूचक सम्बन्धी काममा ३ अङ्क पाए भने त्यस विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा पनि थप मद्दत गरेर सम्बन्धित सिकाइ उपलब्ध सूचक सम्बन्धी काममा ३ अङ्क ल्याउन सक्ने गराउनु पर्दछ । माथिल्लो कक्षाका सुरु दिनहरूमा तल्लो कक्षाबाट आएका कमजोर विद्यार्थीहरूलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।
९. प्रत्येक विद्यार्थीका कार्य सञ्चयीका आआफ्नो अभिभावकहरूलाई चौमासिक रूपमा विद्यालयमा बोलाई अध्ययन गर्न लगाउने, निरक्षर अभिभावकलाई उनीहरूका केटाकेटीहरूको प्रगती बारेमा शिक्षक मार्फत मैखिकरूपमा जानकारी दिलाउने गर्नुपर्छ ।

(पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५६)

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५६) अनुसार विद्यार्थीको औपचारिक परीक्षा नलिई निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमले माथिल्लो कक्षा चढाउनु नै उदार कक्षोन्नती हो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृया लागू भएका क्षेत्रका कक्षा १-३ का विद्यार्थीहरूले तोकिएको शैक्षिक सिकाइ उपलब्धी सूचक सम्बन्धी काम मध्ये केही वा सबै काममा एक वा दुई अङ्क मात्र पाएका भएतापनि ती विद्यार्थीहरूलाई उदार कक्षोन्नती आधारमा कक्षा चढाउने व्यवस्था भएको पाइन्छ । यस सम्बन्धी उदार कक्षोन्नतीको आधारहरू निम्नानुसार छन् ।

- क) माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको हुनुपर्ने ।
- ख) विद्यालय खुलेको दिनको ७० प्रतिशत रुजु हाजिरी भएको हुनुपर्ने ।
- ग) शैक्षिक सत्रको पहिलो चौमासिक अवधीमा नै कक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीहरूलाई सोही अवधीभित्र माथिल्लो कक्षामा चढाउन सकिने ।

(पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५६)

१.२ समस्याको कथन (Statement of Problem)

विद्यार्थीका सिकाइ उपलब्धीहरू के कति मात्र प्राप्त भयो भनेर मूल्याङ्कन नगरे विद्यार्थीले प्राप्त गरेका शैक्षिक उपलब्धीहरू पूर्णरूपमा थाहा पाउन सकिदैन । एकपटकको मूल्याङ्कनबाट मात्र सही नतिजा प्राप्त गर्न सकिदैन । हाल हाम्रो परिवेशमा विद्यार्थीले हासिल गरेका शैक्षिक उपलब्धीहरूलाई परीक्षण गरिने साधनहरू (paper & pencil test) को माध्यमले मात्र मापन गर्ने गरिएको छ । परीक्षण गरिने साधन (Paper & pencil) ले मात्रै विद्यार्थीको उपलब्धीहरू सहीरूपमा मापन गर्न सकिदैन । परीक्षण गरिने साधन (Paper & pencil) का माध्यमले सिकारुका सिकाइ उपलब्धीहरू मापन गरेर त्यसका आधारमा सिकारुका सिकाइ अवस्था राम्रो वा नराम्रो छ भनी एकिन गरिएमा त्यो नतिजा सँधैका लागि प्रभावकारी हुन सक्दैन ।

हाम्रो परिवेशमा निश्चित मापदण्डका आधारमा मात्र कक्षा चढाउने प्रवृत्तिले गर्दा हाम्रो मूल्याङ्कन प्रणालीप्रति नै प्रश्न चिन्ह खडा भएको छ । शैक्षिकसत्रको अन्त्यमा मात्र विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरिने प्रणाली आफैमा प्रभावकारी छैन । तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउदा विद्यार्थीको विषयगत दक्षताको मूल्याङ्कनका साथै सहयोगात्मक भावनाको पनि विकास हुन्छ ।

यो निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली २०५६/०५७ देखि परीक्षणको रूपमा पाँचवटा जिल्लामा शुरु गरिएको थियो । परीक्षणको लागि पाँच विकास क्षेत्रमा पाँच जिल्लाहरू क्रमशः इलाम, चितवन, स्याङ्जा, सुर्खेत, कञ्चनपुर लिइएको थियो । शैक्षिक सत्र २०६२ बाट अधिराज्यका सबै जिल्लामा कक्षा एकदेखि नै लागू भएको छ । यस अध्ययनले निम्न प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गरिएको छ :

- क) सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा कक्षा १-३ को मूल्याङ्कन पद्धति कस्तो रहेको छ ?
- ख) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग भएको छ कि छैन ?
- ग) सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू केके छन् ?
- घ) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन अवस्था कस्तो रहेको छ ?

- ड) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी प्र.अ./शिक्षक अभिभावकको धारणा कस्तो रहेको छ ?
- च) सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी शिक्षकहरूलाई तालिम दिइएको छ वा छैन ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

विद्यार्थीहरूका लागि हासिल गर्नुपर्ने भनि पाठ्यक्रमले तयार गरेका शैक्षिक उपलब्धीहरू पनि पूरा हुन नसकेको वर्तमान अवस्थामा विराटनगर उपमहानगरपालिका पनि यसबाट अलग रहन सकेको छैन । मूल्याङ्कन प्रणाली र त्यसको व्यवस्थापनको अभावमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेका शैक्षिक उपलब्धीहरूलाई सहजरूपमा व्यवस्थापन तथा आवश्यकता अनुसार अभिभावकहरूमा पनि जानकारी गराउन सकिएको छैन । विराटनगर उपमहानगरपालिकामा पनि हालसम्म प्राथमिक तह (कक्षा १-३) मा प्रयोग गरिएको मूल्याङ्कन प्रकृयाको अध्ययन गर्दा थुप्रै कमिकमजोरी हुँदाहुँदै पनि अपेक्षित सुधार हुन नसकेको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतर्फ समय अनुसार प्राथमिक तहको कक्षा १-३ मा निरन्तर रूपमा सूचकका आधारमा मूल्याङ्कन र नतिजा विश्लेषणको आवश्यकता छ ।

यस अध्ययनको औचित्य निम्न लिखित बुँदाहरूबाट प्राप्त हुन्छ :

यस विषयमा आगामी दिनमा अध्ययन गर्न चाहनेहरूको लागि एक स्रोत सामग्रीको रूपमा रहन सक्छ । यस क्षेत्रको शैक्षिक स्थिति सुधार गर्नको लागि योजना बनाउने योजना कर्तालाई सहयोग पुग्न सक्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका समस्याहरूलाई निराकरण गर्न सहयोग पुग्दछ । अध्ययन, अनुसन्धानकर्ता र नीति निर्मातालाई एक स्रोत सामग्रीको रूपमा प्रयोग हुन सक्छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the Study)

पाठ्यक्रमले तय गरेका शैक्षिक उपलब्धीहरू के कतिमात्रामा हासिल भए र कतिमात्रामा हुन सकेनन् त्यसका लागि उचित मूल्याङ्कन प्रणालीमा आवश्यक सुधार गर्न नेपाल सरकारले सामुदायिक विद्यालयमा परीक्षणको रूपमा २०५६ साल देखि लागू गरेको निरन्तर विद्यार्थी

मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारीता कमी कमजोरी तथा त्यस प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउदा हुने उपलब्धीहरू तथा बाधा अङ्कनका बारेमा अध्ययनगरी शैक्षिक मूल्याङ्कन तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउनमा तपसिलका उद्देश्य पूरा गर्न विराटनगर उपमहानगरपालिकाको सामुदायिक विद्यालयमा प्रयोगमा ल्याइएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा सोधपत्र केन्द्रित छ । यस शोधपत्रमा निम्न उद्देश्यहरूमा मात्र सोधकर्ता केन्द्रित रहेको छ ती हुन्:-

१. सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा मूल्याङ्कन प्रणालीको वर्तमान अवस्थाको पहिचान गर्ने ।
२. सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारीताको विश्लेषण गर्ने ।
३. सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउने ।
४. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली बारे प्र.अ./शिक्षक, अभिभावकको कस्तो धारणा रहेको छ सो कुराको पत्ता लगाउने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

यस अध्ययनमा निम्नानुसारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू रहेका छन् :

१. सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी कस्ता कस्ता समस्याहरू देखिएका छन् ?
२. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था कस्तो रहेको छ ?
३. शिक्षक र अभिभावकहरू बीच निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रति कस्तो धारणा रहेको छ ?
४. प्राथमिक विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूलाई निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी तालिम दिएको छ वा छैन ? सो को अनुसन्धान गर्न प्रयास गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको परिसिमा (**Delimitation of the study**)

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयमा स्नातकोत्तर तहको पाठ्यांस पूरा गर्ने उद्देश्यको लागि गरिएको छ । यस अध्ययन सम्पन्न गर्ने क्रममा श्रोत/साधन तथा समयको पावन्दी र जनशक्ती केवल अनुसन्धानकर्तामात्र रहेको छ । अध्ययनको क्षेत्र अनावश्यकरूपले व्यापक हुन नदिई कार्यक्रमलाई बढीभन्दा बढी उद्देश्यमुखि, तथ्यपूर्ण र विश्वस्निय बनाउन अध्ययनको परिसिमा तोक्न आवश्यक छ । विराटनगर उपमहानगरपालिका सामुदायिक विद्यालयमा प्रयोग गरिएको मूल्याङ्कन प्रणालीमा सबै विद्यालयगत रूपमा अध्ययन गर्न अर्थ र समयमाभाव कारणले समेट्न नसकिएकाले यस अध्ययनमा कक्षा १-३ सञ्चालन भएका चिठ्ठा प्रणालीबाट १० वटा विद्यालयलाई समेटिएको छ । साथै यो अध्ययन यिनै १० वटा विद्यालयका विद्यार्थी, शिक्षक, प्र.अ., वि.व्य.स. पदाधिकारीहरू सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका वि.नि. तथा स्रोत व्यक्ति, जि.शि.का., समाजसेवी र शिक्षाप्रेमीहरूमा सिमित रहेको छ । यस अध्ययनको परिसिमा निम्न बुँदामा केन्द्रित गर्न सकिन्छ ।

१. यो अध्ययन विराटनगर उपमहानगरपालिकामा सञ्चालित सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा मात्र आधारित छ ।
२. यो शहरी क्षेत्रमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धान भएकोले ग्रामीण क्षेत्रसम्म मेल नखान सक्दछ ।
३. यो अध्ययन २०६३, २०६४ र २०६५ सालको प्राप्त तथ्याङ्क सूचनाको आधारमा गरिएकोले अन्य सालकोसँग मेल नखान सक्छ ।
४. यस अध्ययनका प्राप्ती तथा सिफारिसहरू अन्य क्षेत्र तथा सन्दर्भमा लागू नहुन पनि सक्छन् ।
५. यो अध्ययन कक्षा १-३ को निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा मात्र आधारित छ ।
६. यस अध्ययनमा कक्षा १-३ सञ्चालन भएका १० ओटा विद्यालयलाई चिठ्ठा प्रणालीबाट समेटिएको छ ।

१.७ अध्ययन क्षेत्रको परिचय

नेपालकै दोस्रो ठूलो तथा ऐतिहासिक औद्योगिक नगरीको रूपले परिचित यो नगर वि.सं. २००८ सालमा नगरपालिकाको रूपमा स्थापित भई २०५२ सालमा उपमहानगरपालिकाको रूपमा परिणत भएको हो । ५९.९ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको यो नगर २२ वटा वडामा विभाजित रहेको छ । यो नगर मोरङ जिल्लाको सदरमुकामको रूपमा रहेको छ । यसको पूर्वमा भापा, पश्चिममा सुनसरी, उत्तरमा सुनसरी, धनकुटा र दक्षिणमा भारतसँग सिमाना जोडिएको छ । यस जिल्लामा ब्राम्हण, क्षेत्री, मधिसे, थारु, मुसलमान विभिन्न अन्य जातजातिको बाहुल्यता रहेको छ । २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाको आधारमा १६६,६७४ जनसङ्ख्या रहेको र यस नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या विराटनगर घरपरिवार सर्वेक्षण २०६४को आधारमा १८०१३८ पुगिसकेको छ । जसमध्ये १८ वर्षमुनिका बालबालिकाको सङ्ख्या ७०९६८ रहेको छ भने ० देखि १४ वर्षसम्मका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या करिब ५४२०६ र ५ देखि १४ वर्षसम्मका बालबालिका करिब ४००४५ रहेको छ । यस नगरको बालबालिकाको साक्षरता करिब ७६.५७६ रहेको छ । यस जिल्लामा ग्रामिण भेगको तुलनामा शहरी इलाकामा विद्यालयहरू तथा विद्यार्थीहरू र शिक्षकको संख्या बढी रहेको छ । आवश्यकतालाई भन्दा पनि राजनैतिक स्वार्थ तथा पहुचका आधारमा विद्यालय अनुमति तथा स्वीकृति दिने अस्वाभाविक होडबाजी तथा विद्यालय नकसाड्कन विना विद्यालयहरू खोल्ने परिपाटीले गर्दा विद्यालयहरूको असमान वितरण रहेको छ । जिल्ला शिक्षा कार्यालयको पहुँच क्षेत्र (Catchment area) मा रहेको विद्यालयहरूका शिक्षक शिक्षिकाहरू र विद्यार्थीहरूले मात्रै तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ लिएका छन् ।

परिच्छेद : दुई

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययनबाट उपलब्ध तथ्य एवं तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न विद्वान्हरूले दिएको सैद्धान्तिक खाकालाई प्रमुख खाकाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । विभिन्न चिन्तकहरूले आआफ्नो विषयमा दिएका अभिमतहरूलाई यस अध्ययनमा अध्ययनको मुल कसीको रूपमा लिइएको छ । त्यो खाका कोर्न निम्न लिखित विचारकहरूको विचारहरू विश्लेषण गरिएको छ ।

टाइलरको नमुना शैक्षिक प्रकृत्यालाई सुधार, विकास र सक्षम बनाउन मूल्याङ्कनलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यस क्रममा शैक्षिक कार्यक्रमको उद्देश्यहरू कति प्राप्त भए त्यसको लेखाजोखा गर्नुनै मूल्याङ्कन हो भन्ने निष्कर्षका साथ उनले उद्देश्य उन्मुख मूल्याङ्कन विधि (Objective Oriented Approach) प्रकाशमा ल्याए । यस नमुना अनुसार कार्यक्रमका सम्पूर्ण क्रियाकलाप, प्रकृत्या, सङ्गठन र साधनहरू (Activities, Process, Organization & Instruments) सबै उद्देश्य उन्मुख हुनुपर्छ । जबसम्म कार्यक्रमको उद्देश्यहरूको क्रियात्मक परिभाषा गरिदैन तबसम्म कार्यक्रमको प्रभावकारिता थाहा पाउन सकिदैन । साथै उनको विश्वसमा शैक्षिक कार्यकर्ताहरूले शिक्षाको सामान्य उद्देश्यहरूको महत्त्व र अर्थ बारेमा छलफल गर्नुपर्दछ र ती उद्देश्यहरूको क्रियात्मक परिभाषा किटान गर्नुपर्दछ । जसले गर्दा उपयुक्त मापन प्रकृत्याको आधारमा कार्यक्रमका कति उद्देश्यहरू प्राप्त भए वा कार्यक्रमको उपलब्धि के देखियो भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्न सकिन्छ । साथै तथ्यिक वैज्ञानिक व्यवस्थापनका पिता मानिन्छन् । उनका अनुसार सबै पद्धतिहरू वैज्ञानिक खालका हुनुपर्छ भन्ने भनाइ छ । Tylor को मूल्याङ्कन नमुनाको मूल मर्मको आधारमा यो शोधशीर्षकलाई निम्नानुसार समेट्न प्रयास गरिएको छ :

आवश्यकताअनुसार मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्दै वैज्ञानिक विधि अपनाउनु पर्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकलाई सही मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गर्न तथा त्यसलाई

व्यस्थित रूपमा व्यवस्थापन गर्नका लागि तालिमको आवश्यकता पर्दछ । कामदारलाई भैं विद्यार्थीलाई पनि अधिकतम शैक्षिक उपलब्धीहरू हासिल गर्ने ढंगले परिचालन गर्नु पर्दछ । बढी राम्रो गर्नेले बढी अड्क पाउने तथा छिटो र सही शैक्षिक सूचक हासिल गर्नेले छिटो कक्षा चढाउने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप, सिकाइ उपलब्धीहरू तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि समयानुसार वैज्ञानिक हिसाबले परिवर्तन गर्नुपर्दछ । वैज्ञानिकताका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृत्यालाई अघि बढाउनु पर्दछ ।

Hammond का अनुसार कार्यक्रम मूल्याङ्कनमा जति बढी चर (variables) तथा उप चर एकगद खबचष्वदभिक० को प्रयोग गर्न सकिन्छ, मूल्याङ्कन त्यति नै प्रभावकारी हुन्छ भन्ने धारणा छ । तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पनि यस मूल्याङ्कन नमुनासँग मेला खाएको देखिन्छ । यस कार्यक्रममा जति खबचष्वदभिक जस्तै: विद्यार्थी, शिक्षक, परिवार, समुदाय, सङ्गठन, विषयवस्तु र व्यवहारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ, त्यति नै मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन्छ ।

स्टाफलविमको सी. आइ. पी. पी. नमुनाअनुसार मूल्याङ्कनलाई प्रशासनिक अध्ययन र शैक्षिक निर्णय प्रक्रियासँग सम्बन्धित गर्दै मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गर्ने कार्य उल्लेख गरेको पाइन्छ । मूल्याङ्कनको सफलता निर्णयकर्ताहरू र मूल्याङ्कन कर्ताहरू बीचको सहकार्य र त्यसको गुणस्तरमा भर पर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । मूल्याङ्कनको प्रमुख उद्देश्य प्रमाणित गर्नु नभई सुधार गर्नु हो भन्ने मान्यता राखिएको हुँदा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सान्दर्भिक देखिन्छ ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (**Review of related Literature**)

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनबाट शोधकर्तालाई आफ्नो विषयको गहिराईसम्म अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी यथार्थपरक सल्लाह दिन र आफ्नो शोधपत्रलाई बलियो आधार तय गर्नको लागि सहयोग गर्दछ । शोधकर्तालाई आफ्नो विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अनुसन्धान योग्य परिकल्पनाहरू (**Researchable Hypothesis**) उपयुक्त परीक्षण तथा तथ्याङ्कन सङ्कलन र

विश्लेषण साहित्यिक पुनरावलोकनको दिशा निर्देशन गर्दछ । शोधपत्रसँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा अनुसन्धानकर्ता (Researcher) हरूलाई प्राप्त भएका साहित्यहरू, सन्दर्भग्रन्थहरू, प्रतिवेदन तथा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूको अध्ययन गरी निस्किएका निश्कर्षहरूलाई निचोडको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

लम्साल (२०६२) का अनुसार विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धी स्तर निर्धारण गरी थप सिकाइका लागि मार्ग निर्देशन गर्न मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ । निश्चित समयावधीमा विद्यार्थीहरूले कति सिके कति जाने भनेर पत्ता लगाई नजानेका विषयमा सुधने र फेरी सिकने मौका दिइ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगसँगै निरन्तररूपमा गरिरहनु पर्दछ । प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूको उमेर सानोहुने तथा उनीहरू भर्खरमात्र विद्यालय आउने भएकोले उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्ने एउटा मुख्य चुनौति छ भने अर्कोतिर उनीहरूको मूल्याङ्कन गरी स्तर निर्धारण गर्नु महत्त्वपूर्ण समस्या शिक्षकको सामु उभिएको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा लिखित परीक्षाले विद्यार्थीहरूलाई हतोत्साहित बनाउने सम्भावना रहन्छ । यो परीक्षाको हाउगुजीबाट विद्यार्थीलाई मुक्त राखी हमेसा सिकन अभिप्रेरित गराइराख्नु शिक्षकको पेशागत दायित्व हुन आउछ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकाहरूमध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बालबालिका अनुत्तीर्ण हुने तथ्याङ्कन हाम्रो अगाडी छ । तह पार गर्ने प्रतिशत केवल ३० प्रतिशत मात्र छ । यस्तो शैक्षिक क्षतीबाट बचाउन प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थीको मूल्याङ्कन विधि छनोट हुनु अनिवार्य छ ।

प्राथमिक तह पूरा गर्नेको संख्या वृद्धि गर्न, विचैमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति कम गरी शैक्षिक क्षति न्युन गर्न, परीक्षाको त्रासबाट मुक्त राख्न, कमजोर सिकाइको क्षेत्रमा समय मै पुर्नवलिकरण गरी सुधारात्मक शिक्षण गर्नका साथै परीक्षामा लाग्ने अनावश्यक खर्च र समय बचत गरी उक्त समयलाई पठनपाठन कार्यमा लगाउन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन विधि सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । नेपालका शिक्षकहरूले विशिष्टिकरण तालिकाको कम प्रयोग गर्ने, प्रश्नपत्र र परीक्षा प्रणालीमा सुधारको प्रयत्न नै नगर्ने, पुरानो परीपाटी जसमा वार्षिक परीक्षामाथि अत्याधिक विश्वास राख्ने भएकाले नै विद्यार्थीहरूले आफूलाई सुधार गर्न असमर्थ भएका छन् । (लम्साल, २०६२)

राजभण्डारी (२०३९) का अनुसार प्राथमिक तहका अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा मूल्याङ्कन प्रणालीमा एकरूपता आउन नसकेकोले सोधकर्ताले काठमाडौं उपत्यका भित्रका प्राथमिक तहका विद्यार्थीलाई मात्रै आधार मानी शोधपत्र तयार गरेका छन् । काठमाडौं उपत्यका भित्र प्रा.वि. तहमा प्रयोग गरिएका मूल्याङ्कनको तरिकाको जानकारी लिन कक्षा कोठामा शिक्षकले मूल्याङ्कन साधनहरू के कस्तो उपयोग गरेका छन् ? थाहा पाउन, यी साधनहरू अपनाउदा के कस्ता समस्याहरू भेल्लु पर्नेहुन्छ ? आदि शोधपत्रमा उद्देश्य केन्द्रित रहेको थियो । परीक्षाका भयले परीक्षामा समावेश नहुने, समावेश भएकाहरूले पनि राम्रो नतिजा प्राप्त गर्न नसक्नु जस्ता कमीकमजोरीहरूलाई हटाई एवं शैक्षिक क्षतिका रूपमा वर्षेनी साल शिक्षा क्षेत्रबाट पलायन भएका जनशक्तिलाई रोक्नको लागि उचित मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउने कुरामा विशेष जोड दिइएको थियो ।

यहाँ प्रभावकारी मूल्याङ्कनका लागि प्राथमिक तहमा लिखित परीक्षाको अतिरिक्त अनिवार्यरूपमा मूल्याङ्कनका साधनहरू जस्तै अवलोकन, कक्षाकार्य, गृहकार्यलाई पनि अनिवार्यरूपमा समावेश गरी सबै तहबाट प्राप्त नतिजालाई आधार मानी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कुरा प्राप्त भएको थियो । (राजभण्डारी, २०३९)

शिक्षा विभागन (२०६०) का अनुसार विद्यार्थीहरूमा परीक्षाको समयमा लिने अनावश्यक चिन्ताले उनीहरूमा डर, त्रासको भावना उत्पन्न गराउँछ । त्यही त्रास विद्यार्थीहरूको परीक्षामा असफलताको कारक तत्त्व पनि हुनपुग्दछ र प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा यसको प्रतिकूल प्रभाव परीक्षाको नतिजामा पनि पर्न जान्छ ।

अतः बालबालिकाको अनावश्यक डर र त्रास हटाई सहज सरल र स्वाभाविकरूपमा परीक्षालाई शिक्षण सिकाइ प्रकृयाको एउटा अभिन्न अंकरूपमा मात्र लिने वातावरणको सृजना गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

त्यसकारण उक्त लेखमा परीक्षामा सफलता प्राप्त गर्नका लागि सरोकारवालाहरूलाई जस्तै शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकको भूमिका स्पष्ट पार्ने कुरामा जोड दिइएको छ ।

शिक्षकलाई सधैं शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय रहन विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । अध्ययन समूह/सिकाइ सर्कल (Learning Circle) बनाई सुधारात्मक र सफल

सिकाइको लागि समझदारी विकास गराउने कुरामा जोड दिइएको छ । परीक्षामा सफलता प्राप्त गर्न नियमित एवं योजनाबद्ध तरिकाले अगाडि बढ्नु पर्ने सुभाव राखिएको छ । आफूले प्राप्त गरेका उपलब्धिहरूबाट पृष्ठपोषण दिइरहने बानीको विकास गर्नुपर्ने छ ।

अभिभावकको भूमिकामा आफ्ना नानीहरूमा परीक्षालाई सहजरूपमा लिने बानिको विकास गराउनु पर्ने हुन्छ । प्रतिदिन सबै विषयहरूको पढ्ने वातावरण मिलाइदिनुपर्छ । धेरै नम्बर ल्याउने पर्छ भनी दवाब नदिने जसले गर्दा भयभित हुनबाट सुधार हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नुपर्छ र घरको वातावरण शान्त र मणीय बनाउनु पर्ने कार्य अभिभावकको भूमिका रहनु पर्छ ।

परीक्षामा सफलता कसरी भन्ने लेखमा उल्लेख गरेका कुरा तल्ला तहका बच्चाहरू जो परीक्षण गरिने साधन (paper & pencil) को माध्यमले आफ्नो कुरा राख्न सक्दैनन् तिनीहरूका लागि परीक्षा हाउगुजी पनि बन्न सक्छ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ । त्यसकारण परीक्षारूपी हाउगुजीलाई हटाउन तथा कक्षा १ मा बढी कक्षा छोड्ने, दोहोर्‍याउने तथा असफल हुने डर कम गर्ने यो लेख सोध शीर्षकसँग सम्बन्धित भएको देखिन्छ । (शिक्षा विभाग २०६०)

शिक्षा विभाग (२०६३) का अनुसार सन् १९९० मा थाइल्याण्डको जोमटीनमा भएको “सबैको लागि शिक्षा” सम्बन्धी विश्व सम्मेलनको घोषणा पत्रलाई सन २००० मा सेनेगलको डकारमा भएको विश्वशिक्षा मञ्चले समिक्षा गर्दै सन् २०१५ सम्म विश्वका सबै बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्यरूपमा उपलब्ध गराउने जाहेर गरेको घोषणाअनुसार सन २०१५ सम्ममा “सबैको लागि शिक्षा” हासिल गर्न नेपालले पनि सन २०१५ सम्मको सबैको लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्ययोजना १२००१-२०१५ बनाई यस अन्तर्गत सबैको लागि शिक्षा कार्यक्रम १२००४-२००९ को रणनीति कार्यक्रम तयार पारेर आ.व. २०६१/२०६२ देखि कार्यान्वयन गर्न सुरु गरिएको छ । अझै पनि प्राथमिक उमेर समूहका करिब १३६ बाल-बालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका र तिनीहरूलाई विद्यालय भित्र ल्याउनु पर्ने दायित्व हामी सामु आईपरेको छ ।

विभिन्न कारणले विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई सबैको प्रयासबाट विद्यालयभित्र ल्याउन, टिकाइ राख्न र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न “विद्यार्थी भर्ना अभियान तथा विद्यालय स्वागत कार्यक्रम” अभियानको रूपमा अगाडि सारिएको छ । विद्यालय बाहिरका बालबालिकालाई विद्यालयभित्र ल्याउन यो कार्यक्रम शै.सत्र २०६० देखि नै विद्यालय भर्ना अभियान सप्ताहा रूपमा

मनाउदै तथा कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयभित्र ल्याउन जति आवश्यक हुन्छ त्यति नै उनीहरूलाई टिकाइ राख्न र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न पनि आवश्यक छ । त्यसकारण विद्यार्थी भर्ना अभियान सप्ताहको यस वर्षको नारा “शिक्षामा समता, निरन्तरता र गुणस्तरीयता” राखिएको छ ।

यस कार्यमा गत शैक्षिक वर्षमा गा.वि.स., स्थानीय गैरसरकारी संस्था एवं सामुदायिक संस्था, क्लव, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, विद्यालय निरीक्षक, श्रोत व्यक्ति, जिल्ला शिक्षा कार्यालयले देखाएको सकृयताका आधारमा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विभागले अधिराज्य व्यापीरूपमा युनेस्केको, युनिसेफ, विश्व खाद्य कार्यक्रम लगायत संयुक्त राष्ट्र सङ्घ सम्बद्ध निकायहरू, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू स्थानीय निकाय, जनप्रतिनिधि तथा शिक्षा प्रेमीको सहयोगमा आगामी शैक्षिक सत्र २०६३को लागि पनि “विद्यार्थी भर्ना अभियान तथा विद्यालय स्वागत कार्यक्रम”लाई अभियानकै रूपमा सञ्चालन गर्ने उद्देश्य लिइएको छ । यस कार्यक्रमले तीनओटा उद्देश्यहरू लिकएका छन् । सर्वप्रथम प्राथमिक उमेर समूहका खास गरेर अपाङ्ग, दलित एवं पिछडिएका वर्गलाई विद्यालय शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउने छ । कक्षा १ मा देखिएको कक्षा छाड्ने उच्चदर घटाउनु पर्ने छ । समान गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणालीका कारणले गर्दा पिछडिएका वर्गहरू विद्यालय शिक्षाको मूल प्रवाहमा आएको देखिदैन । प्राथमिक कक्षाहरूमा कक्षा छाड्ने दर पनि उच्च देखिन्छ । यी विषयवस्तुबाट मुक्त रहन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली मिति अपनाई उदारकक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ ।

शिक्षा ऐन नियममा परीक्षा सम्बन्धी गरिएको व्यवस्था अनुसार शिक्षा ऐन २०२८ (आठौं संशोधन) तथा नियमावली २०५९ (तेश्रो संशोधन २०६२) को परिच्छेद ८ को नियम ३९ मा प्राथमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षाको परिचालन र नियन्त्रण सम्बन्धित विद्यालयले गर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी सोही परिच्छेदको नियम ४० मा निम्न माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा जिल्ला स्तरीयरूपमा सञ्चालन र नियन्त्रण हुने व्यवस्था गरिएको छ भने माध्यमिक तहको परीक्षाको राष्ट्रिय स्तरको हुने कुरा समेत उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद ८ को नियम ४७ मा अन्धा, बहिरा, सुस्तमनस्थिति भएका वा शारीरिक कारणले अपा-विद्यार्थीहरूलाई अपा-ताको प्रकृति हेर्दा समयमै परीक्षा दिन नसक्ने देखिएमा बढीमा एक घण्टासम्म थप समय उपलब्ध गराउन सकिने कुरासमेत उल्लेख गरिएको छ । जसबाट सबैलाई समान अवसर उपलब्ध गराई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन खोजेको देखिन्छ ।

शिक्षा नियमावलीको परिच्छेद १५ को नियम ८२ मा कुनै विद्यार्थी विरामीपछि वा कावु बाहिरको परिस्थितिको कारणले गर्दा वार्षिक परीक्षा दिन नसकेको अवस्थामा अभिभावकले प्रमाण सहित निवेदन दिएमा र निवेदन मनासिव भएमा विद्यालयको अभिलेखमा अन्य परीक्षामा राम्रो अड्क ल्याएको देखिएमा प्र.अ.ले आवश्यकताअनुसार मुख्य मुख्य विषयको परीक्षा लिइ सो विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउन सक्नेछ । तर, शैक्षिक सत्र शुरु भएको एकमहिना पछि कुनै विद्यार्थीलाई कक्षा चढाइने छैन । त्यसैगरी सोही परिच्छेदको नियम ८३ मा असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीहरूलाई प्र.अ.ले सो कक्षामा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूका सिफारिसमा कक्षा ६ र ९ मा बाहेक बढीमा एक कक्षा चढाउन सकिने स्पष्ट कानुनी व्यवस्था गरिएको छ ।

शर्मा (२०५९) का अनुसार राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ को पेज ५५५ मा प्राथमिक तहलाई प्रभावकारी बनाउन दिएका विभिन्न सुझावहरू मध्ये सुझाव नं. १४ मा प्राथमिक कक्षाका बालबालिकाहरूको मूल्याङ्कन गर्ने नियमित परीपाटी बसाल्नु पर्दछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यसो गर्दा गृहकार्य, मौखिक कार्यका अतिरिक्त क्रियाकलापमा संलग्नताका साथै पाठका अन्तमा कक्षामा परीक्षा लिइ सोको अभिलेख राख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ भन्ने कुराहरू उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसरी नै सुझाव नं. १५ मा कक्षा १-३ को अन्तमा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ.ले र स्थानीय श्रोत केन्द्रको प्रधानाध्यापकले खटाएका एकजना शिक्षक समेतको समितिले विद्यार्थीको लिखित परीक्षा वा मौखिक अन्तर्वार्ताद्वारा मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीका स्तर निर्धारण गरेर परीक्षाको आधारसहित परीक्षाफल जिल्ला शिक्षा पठाउने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने तथा सुझाव नं. १६ मा कक्षा ४ र ५ मा प्रयोगात्मक तथा लिखित परीक्षाका आधारमा मूल्याङ्कन गर्न उपयुक्त हुन्छ र कक्षा ५ को अन्तिम परीक्षा जिल्ला स्तरमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीद्वारा सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरी परीक्षालाई व्यवस्थित बनाउने सुझाव पेश गरेको छ ।

२०५९)

शर्मा २०५९ का अनुसार उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ को पेज नं. ६८३ मा कक्षा १-३ को मूल्याङ्कन प्रणालीमा व्यवस्थित गर्नको लागि सुझाव नं. ६ मा मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतीको व्यवस्था गर्नुपर्ने सुझाव दिइएको छ । यस अनुसार कक्षा दाहोन्त्याउने र विद्यालय छाड्ने अवस्थाबाट सिर्जित शैक्षिक क्षतीलाई घटाउन र विद्यालयहरूलाई पढाइमा प्राथमिक तहको कक्षा १ देखि ३ सम्म विद्यार्थीहरूले स्वभाविक रूपमा तल्लो कक्षाबाट माथिल्लो कक्षामा चढ्न पाउने उदार कक्षोन्नतीको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । उदार कक्षोन्नतीको नीति अवलम्बन गर्दा अनावरत मूल्याङ्कनलाई सँगसँगै लैजान आवश्यक छ । विद्यार्थीको उपलब्धीको लेखाजोखाका निम्ती वार्षिक परीक्षाको अतिरिक्त मासिक, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य, उपस्थिति र अभिलेख समेतलाई आधार बनाउनु पर्दछ भन्ने कुरामा उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी प्राथमिक शिक्षाको सुझाव नं. १४ मा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षालाई पूर्णत अनिवार्य नगरी प्राथमिकतहको भर्नादर निकट सर्वसुलभ पुगीसकेका र अनिवार्य बढाउन आवश्यक आधारशिला तयार भइसकेका वा हुन सक्ने अवस्थामा रहेका गा.वि.स., नगरपालिका जिल्ला र क्षेत्रहरूमा प्राथमिक शिक्षा क्रमश अनिवार्य गर्दै जाने नीति लिइनु पर्नेछ । त्यस्का निम्ति उपयुक्त वातावरण र सामाजिक दबाब सिर्जना गर्न आवश्यक नियम बनाई तत्कालै कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । दशौं योजनाको अन्तसम्ममा राज्यद्वारा नै कानूनी आधारमा नै प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य बनाउनु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ । (शर्मा २०५९)

शर्मा (२०५८) का अनुसार प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको उपलब्धी लेखाजोखाका निम्ति वार्षिक परीक्षाका अतिरिक्त मासिक परीक्षा, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य र अभिलेख समेतलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउनु पर्ने कुरालाई सुझावका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।

अवधारणापत्रको रणनीति/ कार्यनीतिका रूपमा प्राथमिक तहको मूल्याङ्कन प्रणालीको सम्बन्धमा कक्षा १-५ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिनेछ । कक्षा ५ को अन्तमा अङ्ग्रेजी, नेपाली र गणित विषयमा जि.शि.का द्वारा निर्धारित नमुना प्रश्नपत्रको आधारमा सम्बन्धित विद्यालयले परीक्षा लिनेछ । यस्तो परीक्षा समेतमा कुनै शुल्क लिन पाइने छैन

भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सोही अवधारणा पत्रको कार्ययोजनाको आधार पत्रमा कक्षा १-५ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न आवश्यक तयारी गर्ने कक्षा १ देखि ५ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अनिवार्य व्यवस्थापन गर्ने कार्य शैक्षिक सत्र २०५९ बाट शुरु गरिनेछ । यसका लागि आवश्यक तयारी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तत्काल सुरु गर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । (शर्मा २०५८)

नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालय (२०४७) अनुसार नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग ३ को धारा १८ को उपधारा २ मा प्रत्येक समूहले बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषामा शिक्षादिने गरी विद्यालय सञ्चालन गर्न पाउने छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको हो ।

त्यसैगरी भाग-४ को धारा ८ मा राज्यले बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हक र हितको रक्षा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ र निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था क्रमश गर्दै जानेछ भन्ने कुरा नेपाल अधिराज्यको मूल कानूनमा व्यवस्था भएबाट अरु नियम, कानूनहरूमा शिक्षा सम्बन्धी विभिन्न नीति नियम मध्येको प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा आएको छ । (नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७)

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६३) का अनुसार मूल्याङ्कनलाई निर्णयात्मक र निर्माणात्मक हुने भनिएको छ । मूल्याङ्कनका विधिमा औपचारिक र अनौपचारिक दुवै तरिका अपनाउने कुरा उल्लेख गरिएको छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियामा बाह्य र आन्तरिक दुवै किसिमको बनाइने छ र साथै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाई उदार कक्षोन्नतीको नीति अपनाइने छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । मूल्याङ्कनलाई समेत समावेशी प्रणालीमा लाने कुरा बताइएको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम २०६३ ले उदारताको नीति अपनाएकोले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सान्दर्भिक देखिन्छ । मूल्याङ्कनमा सरलता र सहजता ल्याउन परीक्षा समितिहरू बनाइनु पर्छ भन्ने सुझाव राखिएको छ । कक्षा ५ को अन्तिम परीक्षा स्रोतकेन्द्र स्तरीय हुने, कक्षा ८ को परीक्षा जिल्ला स्तरीय, एस.एल.सी. परीक्षा क्षेत्रीय स्तरले हुने र कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय स्तरीय हुने सुझाव राखिएको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले मूल्याङ्कन र परीक्षालाई

उदारता (Liberal) को नीति लिएको छ । तसर्थ यहाँ पनि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई महत्त्व दिएको देखिन्छ । (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०६३)

सेरिड (२०६३) का अनुसार मूल्याङ्कन कक्षाकोठामा हुने शिक्षण सिकाइको एउटा प्रमुख पक्ष हो । विद्यार्थीले प्राप्त गर्न नसकेको शैक्षिक उपलब्धीहरूलाई क्रमशः सुधार गरिदै लानु पर्दछ । आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमले समेत कक्षाभित्र हुने शिक्षण सिकाइको प्रभावकारिता वृद्धि गर्नको लागि विद्यालयमा आधारित मूल्याङ्कनको प्रभावकारीतामा जोड दिएको र त्यसका लागि निम्न प्रयासहरू गरेको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा निरन्तर विद्यार्थीको मूल्याङ्कनको अवधारणालाई ५ जिल्लाका विद्यालयहरूमा परीक्षणको रूपमा लागू गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यमा प्रयोगमा रहेका मूल्याङ्कन र विधिहरू (निरन्तर मूल्याङ्कन समेत) तथा प्राप्त जानकारीको उपयोगिता पत्ता लगाउने रहेको छ । साथै विद्यालयमा आधारित मूल्याङ्कन र राष्ट्रिय पाठ्यक्रमबीचको अन्तरसम्बन्ध केलाइएको छ ।

यस अध्ययनका निष्कर्षहरू निम्नानुसारको पाइएको छ । अध्ययन गरिएका ९०६ विद्यालयहरूमा वार्षिक तथा अर्धवार्षिक परीक्षामात्र सञ्चालन गरेको पाइएको थियो । अवलोकन गरी हेर्दा २०६ विद्यालयहरूले कक्षामा मात्र गृहकार्य राम्ररी जाँच गरी पृष्ठपोषण दिने गरेको पाइयो । जम्मा विद्यार्थीको १२६ लाई मात्र कक्षाकोठामा पृष्ठपोषण दिइएको पाइयो । निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने र त्यसका अभिलेख राख्ने कार्यको साथै विद्यार्थीका उत्कृष्ट कार्यहरूको संकलनमा कमी देखिएको जस्तो निष्कर्ष निकालेको पाइयो ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता (Implication of Study)

अध्ययनको उपदेयता भन्नाले त्यसको प्रयोगबाट देखिने प्रभावलाई बुझिन्छ । यस शोधपत्रको अध्ययनबाट निम्नानुसारको शैक्षिक उपादेयता देखिन्छ :

प्रा.वि. तहमा प्रयोग गरिएका मूल्याङ्कनको तरिकाको जानकारी लिन सकिन्छ । मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरूको कक्षाकोठामा शिक्षकले प्रयोग गर्ने तरिकाको जानकारी प्राप्त हुन सक्छ । प्राथमिक तहका शिक्षकहरूले मूल्याङ्कनका साधन अपनाउँदा भेल्लु परेका समस्याहरू र समाधानको उपायहरू पत्ता लगाउन सकिन्छ । गृहकार्य र अवलोकन (Homework & Observation)

लाई पनि प्रत्येक शिक्षकले अनिवार्य रूपमा मूल्याङ्कनको लागि आधार बनाउनु पर्छ । कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र उपलब्धिका सूचकहरू निर्माण गरी त्यसको आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । विद्यार्थीका प्रत्येक कार्य (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ, गणितीय काम) को मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । वार्षिक परीक्षालाई कम महत्त्व दिनुपर्छ । कक्षा एकमा देखिएको कक्षा छाड्ने उच्चदर घटाउनु पर्छ ।

परिच्छेद: तीन अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा (Research Design)

प्रस्तुत अध्ययन विभिन्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू (Research Questions), नमुना प्रश्नावली, अवलोकन फारम, अन्तर्वार्ता, विद्यालयबाट प्राप्त अभिलेख, जि.शि.का., क्षे.शि.नि. मा प्राप्त अभिलेखको आधारमा तयार गरिएको छ । अध्ययन कार्यमा सोधकर्ताले स्वयम् आफै नमुना परेका विद्यालयहरूमा गई प्रत्यक्षरूपमा विभिन्न तथ्य एवं तथ्याङ्कहरू सङ्कलन तथा सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई व्याख्यात्मक एवं वर्णनात्मक किसिमले प्रस्तुत गरिएको छ । तथ्याङ्कहरू प्रत्यक्षरूपमा अनुसन्धानकर्ता (Researcher) बाट सङ्कलन गरिएकोले बढी यथार्थपरक हुने विश्वास गरिएको छ ।

पाठ्यक्रमले तोकेको कक्षागत एवं विषयगत शैक्षिक उपलब्धीहरू पूर्णरूपमा हासिल हुन नसक्नु, शैक्षिक उपलब्धीहरू हासिल नहुँदै कक्षोन्नती गरिनु तथा प्राथमिक तहमा प्रयोग गरिएका मूल्याङ्कनका अन्य आधारका अतिरिक्त निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्देशिकाको आधारमा अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूका शिक्षकहरू, प्र.अ.हरू, वि.व्या.स.का अध्यक्ष एवं अन्य पदाधिकारीहरू, विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र छात्राहरूको कार्यसञ्चयिका १९९७०० जिल्ला शिक्षा कार्यालयका कर्मचारीहरू, विद्यालय निरीक्षकहरू, श्रोतव्यक्तिहरू एवं आवश्यकता अनुसार अभिभावकहरूका अभिमतहरूलाई समेत यस अध्ययनको आधार बनाइएको छ । यस अध्ययनमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रमुखरूपले लागू गर्दा भेल्लु परेका समस्याहरू र त्यसलाई बढीभन्दा बढी सुधारात्मक एवम् व्यवहारिक तरिकाले समाधान गर्न उपायहरू पहिल्याउने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक (Primary) द्वितीय (Secondary) गरी २ किसिमका तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ नमुना छनोटका आधार

भौगोलिक अवस्थाका आधारले गर्दा १० ओटा विद्यालयहरूलाई मात्र नमुना छनोट गरिएको छन् । सिमित साधनस्रोतको आधारले गर्दा १० ओटा विद्यालयमा मात्र सिमित अध्ययन कार्य गरिएको छ । सो अध्ययनमा सम्भावनायुक्त छनोट र उद्देश्यपूर्ण छनोटको नमुनाको आधारमा सोधपत्र तयार गरिएको छ ।

३.३ जनसंख्या (Population)

यस अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा नमुनामा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिकाहरू, विद्यार्थीहरू, अभिभावक, वि.व्या.स., अध्यक्ष एवं पदाधिकारीहरू स्रोतकेन्द्र विनि तथा स्रोतव्यक्ति, जि.शि.का.का कर्मचारीहरू तथा जि.शि.अ. यस शोध शीर्षकका अध्ययनका जनसंख्या हुन् ।

३.४ नमुना छनोट (Sampling)

विराटनगर उपमहानगरपालिकाको कक्षा १-३ सञ्चालन भएको ४५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये १० वटा विद्यालयहरूका प्र.अ., १० वटा शिक्षक, १० जना वि.व्या.स. अध्यक्ष, १० जना छात्रछात्रा, १० जन अभिभावक, १ स्रोत व्यक्ति, १ वि.नि. लाई गोलाप्रथाद्वारा सम्बन्धित विषयवस्तुका लागि छनोट गरिएको छ । यस शीर्षकमा चासो राख्ने तथा यस प्रणालीलाई अधिराज्यको सबै जिल्लाहरू विस्तार गर्न सहयोग पुर्याउनु हुने र यस विषयमा रुची राख्ने कर्मचारी, प्राध्यापक र विशेषज्ञहरू सँग पनि धारणा र विचारहरू लिइएको छ । यस अध्ययनको जनसंख्या र नमूना छनोट निम्नअनुसार रहेको छ :

तालिका १: अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमुना छनोट

क्र. सं.	विवरण	कुल जनसङ्ख्या	नमुना छनोट	नमुना छनोट प्रक्रिया
१.	विद्यालयहरू	४५	१०	सम्भावनायुक्त नमुना छनोट
२.	शिक्षक शिक्षिका	२६८	१०	सम्भावनायुक्त नमुना छनोट
३.	प्रधानाध्यापक	४५	१०	उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट
४.	वि.व्या.स. अध्यक्ष	४५	१०	उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट
५.	छात्र छात्राहरू	३८४२१	१०	सम्भावनायुक्त नमुना छनोट
६.	वि.व्या.स. पदाधिकारी	३१५	१०	सम्भावनायुक्त नमुना छनोट
७.	अभिभावक	२७५२१	१०	सम्भावनायुक्त नमुना छनोट
८.	श्रोत व्यक्ति	१६	१	उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट
९.	वि.नि.	८	१	उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट

स्रोत: स्थलगत अध्ययन

३.५ अध्ययनका साधनहरू (Research Tools)

यस अनुसन्धान कार्यमा विद्यालय सर्वेक्षण, प्रश्नावली, कक्षा अवलोकन, कक्षा १-३ को portfolio को अध्ययन अवलोकन, अन्तर्वार्ता, छलफल जस्ता विधिहरूलाई अध्ययनको औजार (Tools) र प्रविधि (Techniques) लाई अध्ययन को साधनको रूपमा लिइएको छ । Research मा प्रश्नावलीले समेट्न नसकेका अन्य कुरालाई अनुसन्धानकर्ता आफै विद्यालय गई अवलोकन, निरीक्षण गरी तयार पारिएको छ । जि.शि.का., योजना शाखा (जि.शि.का), सम्बन्धित विद्यालयमा रहेका अभिलेख (Records) लाई पनि अध्ययनको Secondary Sources को रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सहभागितामूलक अध्ययन (Participatory observation), प्रश्नावली (questionnaire), अवलोकन (Observation), अन्तर्वार्ता (Interview), छलफल (Discussion), भेटघाट (Meeting), स्थलगत अध्ययन (Survey) जस्ता अनुसन्धान पद्धतीको उपयोग गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययनमा विराटनगर उपमहानगरपालिकामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग भएका विद्यालयहरूको वर्तमान अवस्था तथा वास्तविक अवस्था (**Present Situation**) को अध्ययन, अनुसन्धान गरी वास्तविकता को नजिकमा पुगिरहेको छ । विराटनगर उपमहानगरपालिकामा यस कार्यक्रमले के के प्रभाव पारेको छ ? यस कार्यक्रमका कमी कमजोरीहरू तथा सफल पक्षहरू के के हुन् ? विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन कार्य सञ्चयीका (**Portfolio**) को कसरी प्रयोग तथा व्यवस्थापन गरिएको छ ? जस्ता प्रश्नहरूमा यो सोधपत्र नजिक रहेको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनको क्रममा **Primary** र **Secondary Sources** को प्रयोग गरिएको छ ।

प्राथमिक स्रोत (**Primary Sources**) :-

प्राथमिक स्रोतको रूपमा प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिका, वि.नि., स्रोतव्यक्ति, वि.व्या.स. अध्यक्षलाई प्रश्नावली भर्न लगाइयो । अभिभावक र विद्यार्थीसँग अन्तर्वार्ता लिने काम गरियो । विद्यालयमा राखिएको **Portfolio** लाई प्रत्यक्षरूपमा अवलोकन अध्ययन गरियो । रजिष्टरमा उल्लेख भएका विद्यार्थीहरूको विवरण लिइयो । प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक तथा वि.व्या.स. पदाधिकारीबाट आवश्यक सुझाव मागियो ।

सहायक स्रोत (**Secondary Sources**)

सहायक स्रोतको रूपमा जि.शि.का. मोरङको तथ्याङ्क फारमको सारांश योजना शाखाबाट प्राप्त भएको तथ्याङ्कको विवरणहरू लिइयो । कक्ष तथा म्भ को अध्ययन गरियो । सम्बन्धित विषयका शोधपत्रहरू, विभिन्न पत्रपत्रिका तथा स्थानिय पत्रिकाको पनि अध्ययन गरियो ।

तथ्याङ्क सङ्कलन (**Data Collection**) गर्दा प्राप्त परिमाणात्मक तथ्याङ्क (**Quantitative data**) र गुणात्मक तथ्याङ्क (**Qualitative data**) को प्रयोगमा ल्याइयो । परिमाणात्मक तथ्याङ्कबाट कोरा संख्यात्मक ज्ञान भयो । गुणात्मक तथ्याङ्कले स्वरूप गुण, नतिजाको अवस्था र स्तरिकरण गरियो । तथ्याङ्क सङ्कलन (**Data collection**) गरी ल्याएका प्रश्नावली, टिपोट, नोटका रूपमा राखियो । प्राप्त तथ्य र तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण (**Analysis**) गरियो । तुलनात्मक अध्ययन

गरियो । भर्नादर निकालियो, कक्षा दोहोच्याउने दर पत्ता लगाइयो । विद्यालय छाड्ने दर र परीक्षामा उत्तीर्ण हुने दर पत्ता लगाइयो । तथ्याङ्क विश्लेषण (Data analysis) गरीसकेपछि तथ्याङ्कको स्वरूप तथा प्रकृति अनुसार तालिकीकरण (Tabulation), वृत्तचित्र (pie-chart) र स्तम्भ चित्र (bar diagram) बनाई तथ्याङ्कहरूलाई बुझ्नेगरी विश्लेषण (Analysis) गरियो । यो अध्ययन व्याख्यात्मक र वर्णनात्मक भएकोले शाब्दिक व्याख्यालाई विशेष ध्यान दिइएको छ ।

परिच्छेद: चार
तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

४ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (**Analysis & Interpretation Of Data**)

यस अध्ययनको उद्देश्य पूर्तीको लागि विभिन्न साधनको प्रयोग गरी प्राप्त हुन आएका तथ्य, तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी व्याख्या, विश्लेषण एवम् प्रस्तुतीकरण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा प्राथमिक तह कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीहरूको “निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन” सम्बन्धी व्यवस्थाको विस्तृतरूपमा चर्चा परिचर्चा गरिएको छ । यो शोधपत्र अध्ययन सम्पन्न गर्ने क्रममा उपलब्ध भएका विभिन्न तथ्याङ्कहरूको तालिकिकरण (**Tabulation**) गर्नुका साथै वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा विभिन्न क्षेत्र १०० प्रतिशत बाट प्राप्त भएका प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्क (**Primary and Secondary data**) लाई तालिकिकरण, स्तम्भचित्र, वृत्तचित्र, चार्ट र अन्य सैद्धान्तिक अवधारणाहरूलाई वर्णनात्मक तथा शास्त्रिय विधिको प्रयोग गरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभाव र यसको सुधारात्मक पक्षका बारेमा थप जानकारी गराउन प्रयास गरिएको छ ।

४.१ नमुना छनोटमा परेका विद्यालयको अभिलेखबाट प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण

यस अध्ययन क्षेत्रमा विराटनगर उपमहानगरपालिका अन्तर्गत ४५ वटा विद्यालयहरूमध्ये प्रा.वि. तहमा कक्षा १-३ लाई आधार मानी ६ वटा प्रा.वि. र ४ वटा मा.वि.लाई मात्र यस अध्ययनको क्षेत्र तोकिएको छ । यस नमुना अध्ययन क्षेत्रका १० वटा विद्यालयहरूमा २०६३, २०६४ र २०६५ सालको कक्षा १-३ का विद्यार्थीहरू क्रमशः १७३१, १५०७ र १७२४ छन् । जसमा छात्राहरू २०६३, २०६४ र २०६५ सालमा क्रमशः ९५४, ७६० र ८४५ छन् । यसलाई तालिका ४ बाट अझ प्रस्ट्याउन सकिन्छ ।

तालिका नं. २ : नमुना अध्ययन क्षेत्रको जम्मा विद्यार्थी विवरण

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	२०६३ को कक्षा १-३ को जम्मा विद्यार्थी			२०६४ को कक्षा १-३ को जम्मा विद्यार्थी			२०६५ को कक्षा १-३ को जम्मा विद्यार्थी		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
जा	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनगर-११	120	130	250	55	90	145	70	75	145
द्द	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	150	228	378	159	175	334	160	171	331
घ.	श्री बाल मा.वि., विराटनगर-१८	110	92	202	70	72	142	95	65	160
ङ्ग	श्री जनविकास मा.वि. विराटनगर-१४	70	115	185	110	90	200	125	110	235
छ.	भानुमोरङ प्रा.वि., विराटनगर-१३	90	140	230	55	68	123	72	84	156
ट	आदर्श प्रा.वि., विराटनगर-१३	50	52	102	40	45	85	50	55	105
ठ	अरुणोदय प्रा.वि. विराटनगर-१५	65	70	135	75	80	155	104	95	199
ड	बखरी प्रा.वि. विराटनगर-१६	35	26	61	38	37	75	38	40	78
ढ	नारायण प्रा.वि., विराटनगर-१३	52	61	113	40	33	73	40	30	70
ण	शुशिक्षा प्रा.वि., हाटखोला-११	35	40	75	105	70	175	125	120	245
जम्मा		777	954	1731	747	760	1507	879	845	1724

श्रोत: शैक्षिक तथ्याङ्क जि.शि.का मोरङ २०६३-२०६५

नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूको विद्यार्थी सङ्ख्यालाई हेर्दा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली भन्दा अगाडिको २०६१ मा कक्षा १-३ को विद्यार्थी सङ्ख्या ९५१ देखिन्थ्यो । कार्यक्रम लागु भएपछिको अवस्थामा यो सङ्ख्या वृद्धि भएको देखिन्छ । २०६२ सालमा अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा कक्षा १-३ को विद्यार्थी सङ्ख्या ११४१ देखिन्छ । क्रमशः २०६३, २०६४ र २०६५ मा विद्यार्थीको सङ्ख्या अत्याधिक बढेको देखिन्छ ।

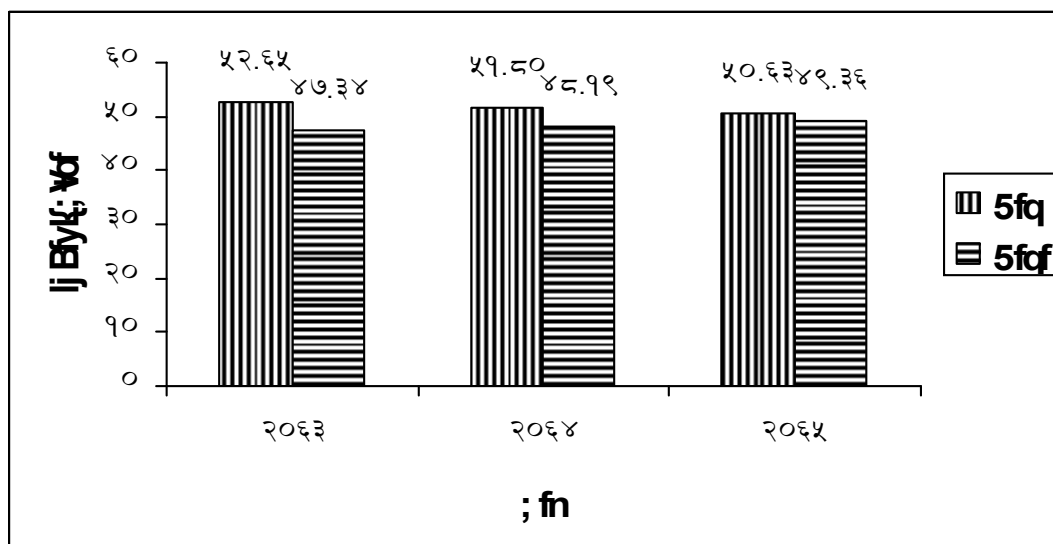
४.१.१ विराटनगर उपमहानगरपालिकामा अवस्थित विद्यालयमा कक्षा १-३ को भर्ना अवस्था

क्र.सं	विवरण	भर्ना संख्या २०६३		भर्ना संख्या २०६४		भर्ना संख्या २०६५	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
1.	छात्र	6950	52.65	7071	51.80	7551	50.63
2.	छात्रा	6250	47.34	6579	48.19	7362	49.36
जम्मा		13200	100	13650	100	14913	100

तालिका ३ : विराटनगर उपमहानगरपालिकाको विगत ३ वर्षको भर्ना विवरण कक्षा १-३

स्रोत : शैक्षिक तथ्याङ्क २०६३-२०६६ र Flash Report २०६५

यस अध्ययनमा विराटनगर उपमहानगरपालिकाको १० वटा सामुदायिक प्रा.वि. अध्ययन गरिने भएता पनि यस जिल्लामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदारकक्षोन्नती कक्षा १ देखि नै शैक्षिकसत्र २०६२ देखि लागू भएको छ । यस नगरपालिकाको प्रा.वि. तह कक्षा १-३ मा छात्र छात्राको भर्ना स्थिति पत्ता लगाउन स्थलगत अध्ययन, विद्यालयको अभिलेख, जि.शि.का., नगरपालिकाबाट प्रकाशित बुलेटिनको आधारमा माथिका तालिकामा उल्लेख भएअनुसार पाइन्छ । उक्त तालिकालाई स्तम्भ चित्रमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

स्तम्भ चित्र-१

उक्त तालिकाको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने विराटनगर उपमहानगरपालिकामा २०६३ सालमा जम्मा कक्षा १-३ मा १३२०० जना भर्ना भएको देखिन्छ । जसमध्ये छात्र ५२.६५ र छात्रा ४७.३४ प्रतिशत छन् । त्यस्तै गरी २०६४ मा १३६५० जना भर्ना भएका छन् । जसमा २०६३ को तुलनामा ०६४ मा ४५० जना अर्थात् ३.४६ बढी भर्ना भएको देखिन्छ । तालिकामा २०६३ को तुलनामा २०६४ मा भर्ना प्रतिशत बढेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी २०६५ मा १४९९३ मध्ये ५०.६३६ छात्र र ४९.३६६ छात्रा भर्ना भएको देखिन्छ । जसका आधारमा हामी विद्यार्थी भर्ना अभियान २०६३ को उद्देश्य अनुसार भर्ना बढ्नु सकारात्मक अवस्था हो । त्यसकारण यी सबै विद्यार्थीहरूलाई टिकाइ राख्नु आवश्यक पहल गरिनु पर्छ ।

४.१.२ नमुना विद्यालयको विगत तीन वर्षको विद्यार्थी विवरण

अनुसूची ५ बमोजिम छनोटमा परेका नमुना विद्यालयमा विगत शैक्षिक वर्ष क्रमशः २०६३, २०६४ र २०६५ मा यथार्थ विवरण कस्तो थियो ? कति विद्यार्थी भर्ना भएका थिए ? छात्रा सहभागिताका स्थिती कस्तो थियो ? के सबै विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन भएको थिए ? आदि जिज्ञासाको जावाफ अनुसूची ७, ८ र ९ ले देखाउँछ ।

शैक्षिक सत्र २०६३ को विद्यार्थी विवरण

अनुसूची ७ बमोजिम छनोटमा परेका नमुना विद्यालयहरूमा शैक्षिक वर्ष २०६३ सालमा प्रा.वि. तह कक्षा १-३ मा कूल विद्यार्थी संख्या १७३१ जना रहेका छन् । ती विद्यालयहरूमा कुल छात्रा सहभागिता ५३.३६ प्रतिशतन रहेका छन् । यो अति राम्रो पक्ष रहेको छ । छनोटमा परेका १० विद्यालयहरू मध्ये सबैभन्दा बढी छात्रा सहभागिता ६३.४१ प्रतिशत जनपथ मा.वि.मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम सहभागिता बखरी प्रा.वि. मा ४२.६ प्रतिशत रहेको छ ।

शैक्षिक सत्र २०६४ को विद्यार्थी विवरण :-

अनुसूची ८ बमोजिम छनोटमा परेका १० विद्यालयहरूमा शैक्षिक वर्ष २०६४ सालमा प्रा.वि. (कक्षा १-३) मा कुल विद्यार्थी संख्या १५०७ जना रहेका छन् । यस वर्षमा गत शैक्षिक वर्षमा भन्दा विद्यार्थी संख्या घटेको देखिन्छ । यस शैक्षिक वर्षमा जम्मा ५०.४४ प्रतिशत छात्रा सहभागिता रहेको

छ जवकी २०६३ मा ५३.६३ प्रतिशत रहेको थियो । विद्यार्थी संख्या घट्दा छात्रा सहभागिता पनि स्वतः घट्न पुग्दछ । सबैभन्दा बढी छात्रा सहभागिता मेहन्द्र मा.वि. मा ६२.०६९ देखिन्छ भने सबैभन्दा कम छात्रा सहभागिता शुशिक्षा प्रा.वि.मा ४०९ देखिन्छ ।

शैक्षिक सत्र २०६५ को विद्यार्थी विवरण :-

अनुसूची ९ बमोजिम छनोटमा परेका १० विद्यालयहरूमा शैक्षिक वर्ष २०६५ सालमा प्रा.वि. तह (कक्षा १-३) मा जम्मा विद्यार्थी १७२४ जना रहेका छन् । यस वर्षमा गत शैक्षिक वर्षमा भन्दा विद्यार्थी संख्या बढ्न गएको देखिन्छ । विद्यार्थी सहभागिता करीब शैक्षिक वर्ष २०६३ मा भएजति लगभग यस वर्षमा भएको छ । छात्रा सहभागिता हेर्दा ४८.७६ प्रतिशत रहेको छ । यस वर्षमा विद्यार्थी संख्या गत वर्षभन्दा बढेर आएतापनि छात्रा सहभागितामा वृद्धि भएको देखिदैन । यस वर्षमा सबैभन्दा बढी छात्रा सहभागिता भानुमोरड प्रा.वि. मा ५३.८१ प्रतिशत रहेको छ भने सबै भन्दा कम छात्रा सहभागिता बाल मा.वि.मा रहेको छ ।

नमुना विद्यालयको प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को भर्ना ट्रेण्ड विश्लेषण :-

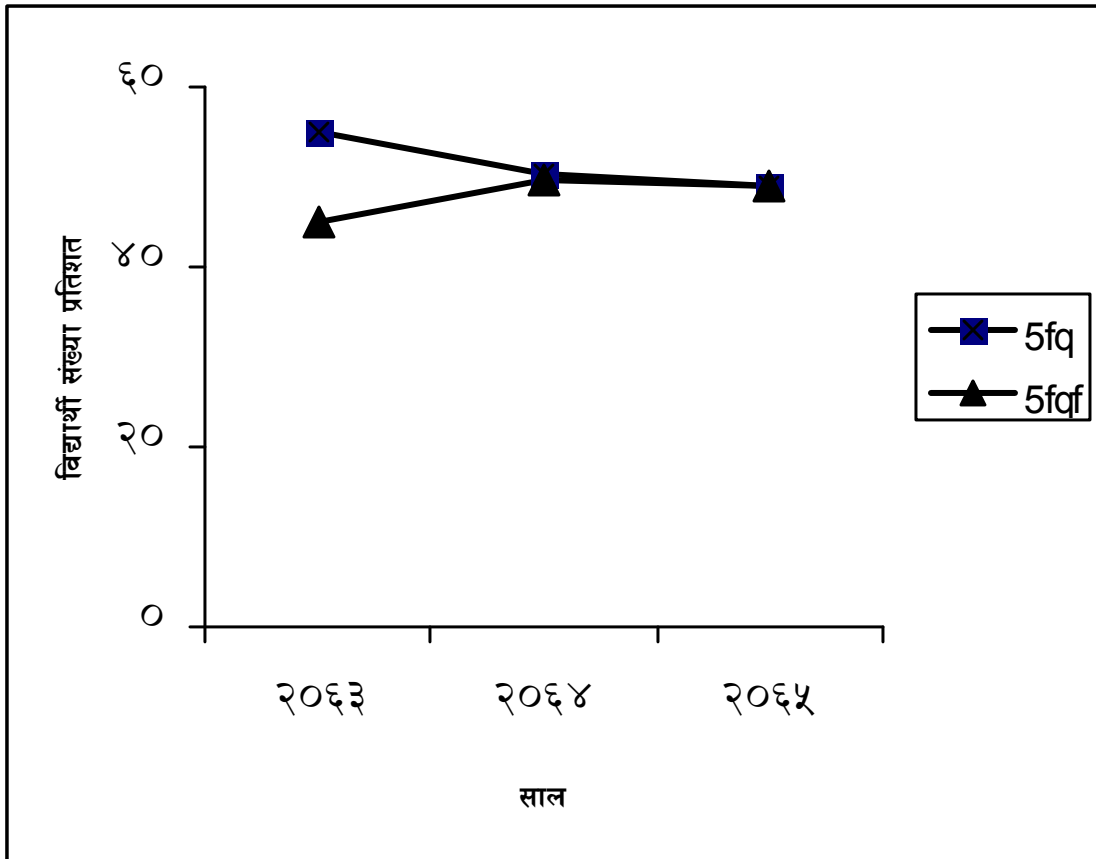
तालिका ४ : अध्ययन क्षेत्रको विगत ३ वर्षको भर्ना विवरण

क्र.सं.	दृष्टघ				दृष्टद				दृष्टछ			
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्राँ	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्राँ	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्राँ
1	237	302	569	53.07	265	260	525	49.52	303	299	602	49.6
2	272	348	620	53.8	261	260	521	49.9	273	270	443	50
3	238	304	542	56.08	221	240	461	52.06	300	269	569	47.2
hDdf	707	954	1731	55.11	740	760	1507	50.43	879	845	1724	49.01

माथिका तालिका ४ मा नमुना विद्यालयका विगत ३ वर्षका तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ । माथिका तालिकाको अध्ययन गर्दा छात्राको सहभागिता आधा जस्तो रहेको छ । तीनैवटा तालिका अनुसार छात्रा सहभागिता राम्रो देखिन्छ । विगत ३ वर्षको औषत छात्रा सहभागिता ५१.५३९ देखिन्छ ।

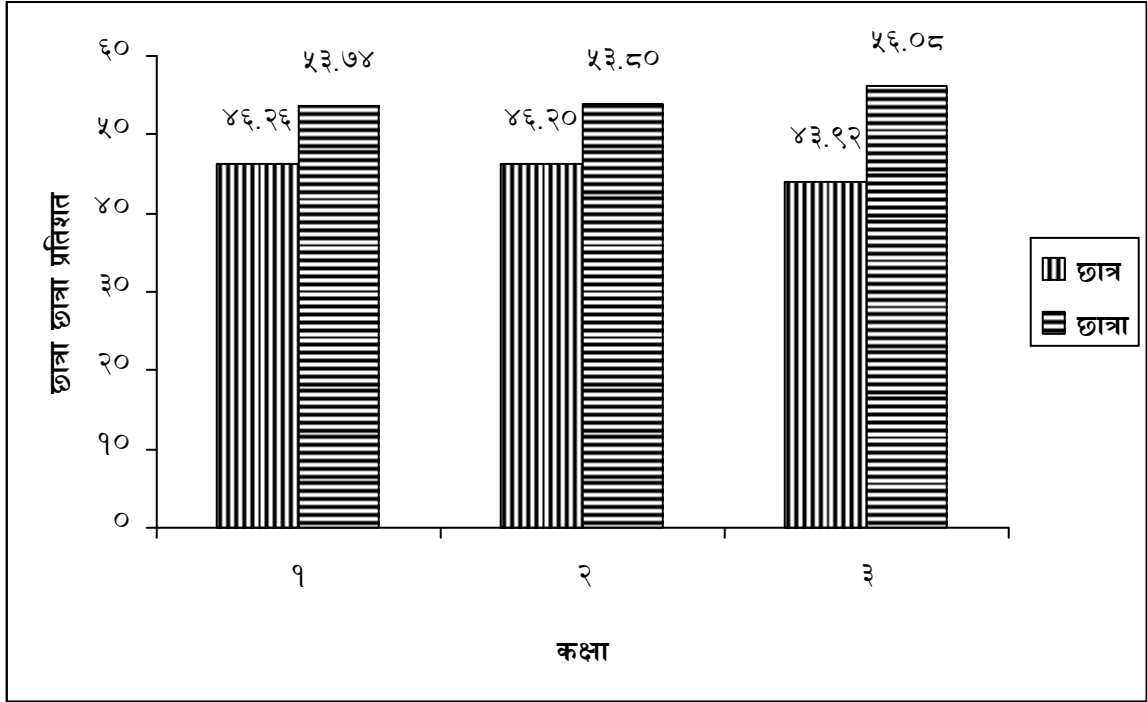
चित्र - २

नमुना विद्यालयको तीन वर्षको छात्रछात्रा सहभागिता ट्रेण्ड

माथिको ट्रेण्डग्राफ अनुसार नमुना विद्यालयको सहभागिता ट्रेण्ड शैक्षिक वर्ष २०६२ भन्दा २०६४ मा छात्रा भर्नादर घटेको देखिन्छ तर भर्नादर सोही अवधीमा (२०६४मा) बढेको देखिन्छ । यसलाई राम्रो मान्न सकिन्न । यहाँ :aslow ले भने जस्तो अभिभावकको आयस्तर न्युन हुदा छात्रा भर्ना दर (Girls enrollment) मा समुदाय सकृय नहुनुका कारण तल्लो तहको आवश्यकता श्रृंखलामै केन्द्रित रहनुलाई कारक मान्न सकिन्छ ।

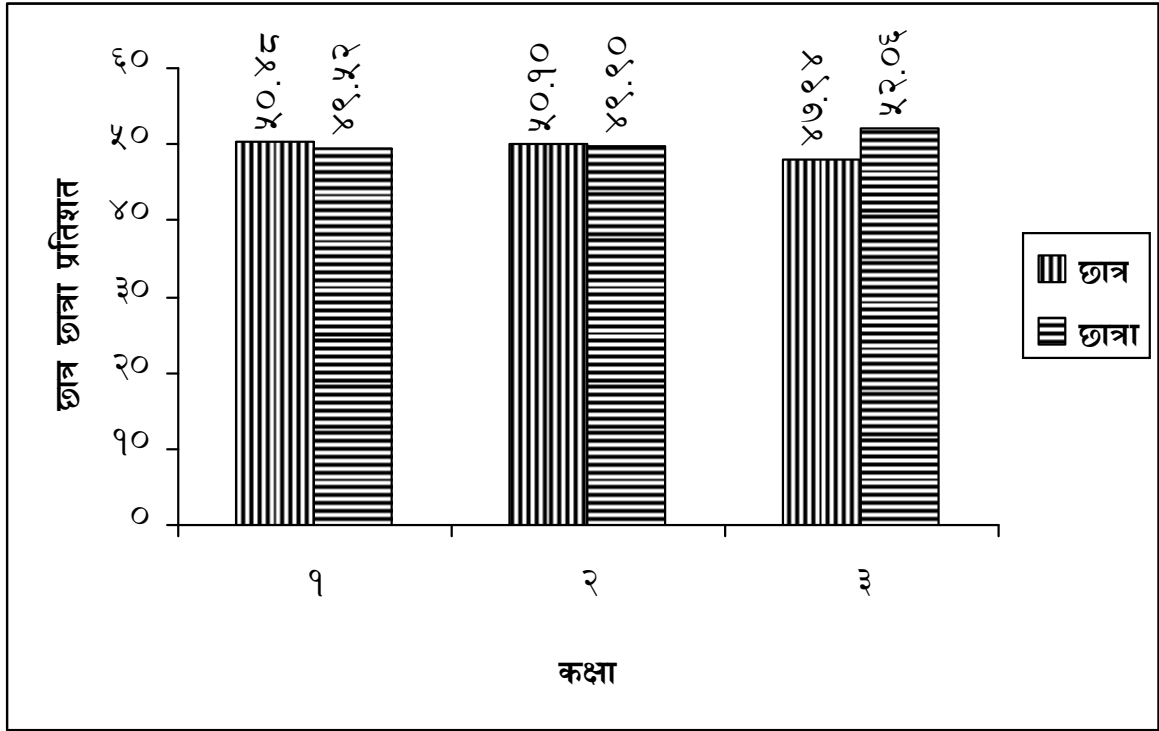
स्तम्भ चित्र-३
२०६३ को विद्यार्थी भर्ना विवरण

माथिको स्तम्भचित्रमा शैक्षिक वर्ष २०६३ को कक्षागत विद्यार्थी विवरण देखापरेको छ । माथिको रेखाचित्र वा स्तम्भचित्र अनुसार छात्रभन्दा छात्रा सहभागिता सबै कक्षाहरूमा बढी नै देखिन्छ । सबैभन्दा बढी छात्रा संख्या कक्षा ३ मा ५६.०८ रहेको छ र सबैभन्दा कम कक्षा-१ मा ५३.७६ रहेको छ । यसरी कक्षा १-३ सम्मको अध्ययनले छात्रा सहभागिता बढी भएको देखाइएको छ । प्रा.वि. तहमा छात्राको भर्ना बढी देखिनुमा छात्रवृत्ति कार्यक्रमले गर्दा भएको हो । छात्रा बढी भर्ना हुनु सकारात्मक कुरा हो ।

स्तम्भ चित्र-४

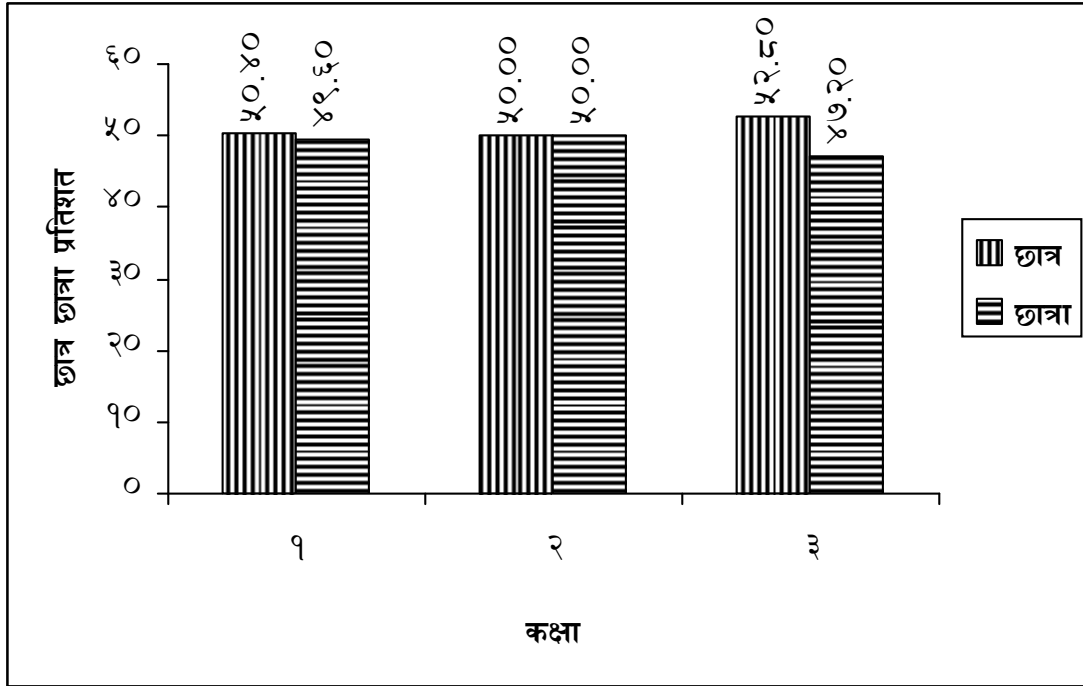
२०६४ को विद्यार्थी विवरण

माथिको स्तम्भ चित्रमा शैक्षिक वर्ष २०६४ को कक्षागत विद्यार्थी सहभागिता देखाइएको छ । कक्षा १ र २ मा छात्रा भन्दा छात्रको सहभागिता बढी देखिन्छ । कक्षा-३ मा मात्र छात्रको भन्दा छात्राको सहभागिता बढी देखिन्छ । छात्राको सहभागिता शैक्षिक वर्ष २०६३ तुलनामा कम देखिन्छ ।

स्तम्भ चित्र-५

२०६५ को विद्यार्थी भर्ना विवरण

माथिको स्तम्भचित्रमा शैक्षिक वर्ष २०६५ सालको कक्षागत विद्यार्थी सहभागिता देखाइएको छ । कक्षा १ र २ मा छात्र र छात्राको सहभागिता लगभग बराबर जस्तो देखिन्छ भने कक्षा ३ मा छात्रको सहभागिता बढी देखिन्छ ।

४.१.३ नमुना छनोटमा परेका विद्यालयमा पुनः सोही कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी विवरण

कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढी हुनु भनेको पद्धति (system) को प्रभावकारीता कम हुनु हो । जति कम विद्यार्थीले पुनः कक्षा दोहोर्‍याए त्यति पद्धति (system) प्रभावकारी मानिन्छ (फरमेटिभ अनुसन्धान रिपोर्ट - २०६१) । यस अध्ययनमा संलग्न नमुना विद्यालयको कक्षा दोहोर्‍याउने दर निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ५ : नमुना विद्यालयको सोही कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी विवरण

विवरण	२०६३ साल						
	कक्षा-१		कक्षा-२		कक्षा-३		१-३ को प्रतिशत
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	
छात्र	50	18.72	15	5.51	17	7.14	10.55
छात्रा	41	12.13	17	5.36	20	6.57	8.13
जम्मा	91	15.04	32	5.43	37	6.82	9.34

विवरण	२०६४ साल						
	कक्षा-१		कक्षा-२		कक्षा-३		१-३ को प्रतिशत
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	
छात्र	55	20.75	31	11.87	41	18.89	17.09
छात्रा	40	15.38	45	17.20	19	7.91	13.66
जम्मा	95	18.09	76	14.58	60	13.18	15.375

विवरण	२०६५ साल						
	कक्षा-१		कक्षा-२		कक्षा-३		१-३ को प्रतिशत
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	जम्मा विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	
छात्र	52	17.16	10	3.49	11	3.63	8.21
छात्रा	54	18.06	15	5.41	07	2.60	8.99
जम्मा	106	17.60	25	4.45	18	3.16	8.60

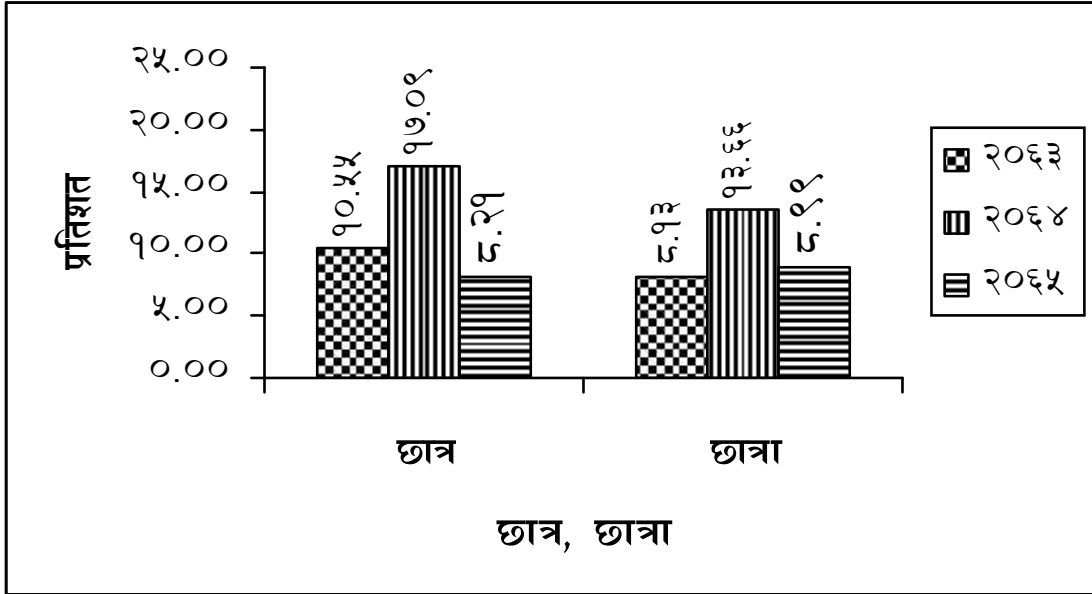
स्रोत : विद्यालय सर्वेक्षण २०६५

माथिका तालिका ५ अनुसार २०६३ सालमा नयाँ भर्ना भएका विद्यार्थीहरू मध्ये सबैभन्दा बढी कक्षा १ मा १८.७२ प्रतिशतले पुन कक्षा दोहोर्‍याएका छन् । जस मध्ये १२.१३६ छात्राहरू रहेका छन् ।

त्यस्तैगरी २०६३ सालमा कक्षा-२ मा जम्मा ५.४३ प्रतिशत र कक्षा-३ मा जम्मा ६.८२ प्रतिशतले पुन सोही कक्षा दोहोर्‍याएका छन् । २०६४ सालमा सबैभन्दा बढी कक्षा-३ मा १८.८९६ छात्रहरूले कक्षा दोहोर्‍याएका छन् । जसमध्ये सोही कक्षामा ७.९१ प्रतिशतले मात्र छात्राहरू कक्षा दोहोर्‍याएको देखिन्छ । त्यसैगरी २०६५को तथ्याङ्कलाई हेर्दा कक्षा १-३ मा दोहोर्‍याउने मा १५.३७६ बाट घटेर ८.६ प्रतिशतमा पुगेको देखिन्छ । राष्ट्रिय विद्यालय तथ्याङ्क अनुसार कक्षा-१ मा ३०.४६ कक्षा-२ मा १७.१६ र कक्षा-३ सम्म क्रमशः १७.६६, ४.४५६ र ३.१६६ ले मात्र कक्षा दोहोर्‍याएका छन् । अध्ययन क्षेत्रलाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा राष्ट्रिय स्तरको तुलनामा कम विद्यार्थीले पुन सोही कक्षामा दोहोर्‍याएको देखिन्छन् । पुन सोही कक्षामा दोहोर्‍याउन राष्ट्रको बोझ हुन आउँछ । (आयोगको प्रतिवेदन-२०४९)

समग्रमा जति कम विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्‍याए त्यति पद्धति (system) प्रभावकारी तथा लगानीको सदुपयोग भएको मानिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति (Continuous evaluation system) लागू भएकोले राष्ट्रिय अवस्थाभन्दा अध्ययन क्षेत्रमा पुनः उही कक्षा दोहोर्‍याउनेको विद्यार्थी संख्या कम पाइयो । माथिको तालिकालाई रेखाचित्रमा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

स्तम्भ चित्र ६
कक्षा दोहाच्याउने विद्यार्थी विवरण

४.१.४ नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूका शैक्षिक सत्रका बीचैमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थी विवरण

बीचैमा कक्षा छाडी हुने शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्दै लगी त्यसबाट उत्पन्न हुने शैक्षिक समस्यालाई कम गर्नको लागि समेत निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा ल्याइएको हो ।

कक्षामा भर्ना भइसकेपछि पनि त्यो शैक्षिक सत्र पुरा नगरी विद्यालय छाड्ने समस्यालाई कम गर्न सकेमात्र पनि सबैको लागि शिक्षा भन्ने नारा पुरा हुन सक्छ ।

यस अध्ययनमा संलग्न भएका विद्यालयहरूको २०६३ देखि २०६५ सम्मको कक्षा १-३ सम्मको जम्मा कक्षा छाड्ने दर निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ६ : वीचैमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थी विवरण

कक्षा	२०६३			२०६४			२०६५		
	जम्मा	कक्षा छाड्ने	प्रतिशत	जम्मा	कक्षा छाड्ने	प्रतिशत	जम्मा	कक्षा छाड्ने	प्रतिशत
1	605	55	9.09	525	50	9.5	602	42	6.9
2	589	74	12.5	521	45	8.6	561	61	10.8
3	543	41	7.5	457	41	8.9	569	64	11.24
जम्मा	1736	170	9.7	14.03	136	9.6	1732	167	9.64

श्रोत: विद्यालय सर्वेक्षण २०६५

माथिको तालिकाको आधारमा अध्ययन क्षेत्रमा छनोटमा परेका १० वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये कक्षा छाड्ने विद्यार्थीको अवस्था र त्यसको शैक्षिक व्यवस्थापनमा परेको प्रभावको स्थलगत अध्ययन गर्दा २०६३ मा कक्षा १-३ को मच्यउ यगत ९.७ प्रतिशत तथा कक्षा-३ मा सबैभन्दा कम ७.५६ रहेको छ । त्यस्तैगरी २०६४ मा सो प्रतिशत घटेर ९.६ प्रतिशतले कक्षा छाडेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी २०६५ मा कक्षा छाड्ने ९मच्यउ यगत ९.६४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । माथिको तालिकामा २०६३ मा उच्च कक्षा छाड्ने दर १२.५६ देखिएको छ भने २०६५ मा सबैभन्दा कम ६.९६ रहेको छ ।

समग्र अवस्थाको अध्ययन गर्दा उक्त दर राम्रो रहेको देखिन्छ । २०६४ को राष्ट्रिय तथ्याङ्क अनुसार प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने दर (drop out rate) १२.७५ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृया लागू भए अगाडिको स्थितिमा कक्षा छाड्ने दर बढी देखिएको थियो भने त्यसपश्चात् यो प्रकृया लागू भएपछि विद्यालयमा कक्षा छाड्ने दर ९मच्यउ यगत ० कम भएको देखिन्छ ।

४.१.५ कम उमेरका विद्यार्थी भर्ना हुनु

कम उमेरका विद्यार्थी भर्ना हुन आउनु पनि ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ । प्रायगरी कक्षा-१ मा नयाँ विद्यार्थीहरू भर्ना हुन आउदा प्राय गरी कम वा बढी उमेरका भर्ना हुन आउनु पनि ठूलो शैक्षिक समस्याको रूपमा रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा संलग्न रहेका २०६३ देखि

२०६५ सम्म कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीहरू मध्ये कम तथा बढी उमेरका विद्यार्थीहरू निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका ७ उमेर समूहको भर्ना विवरण

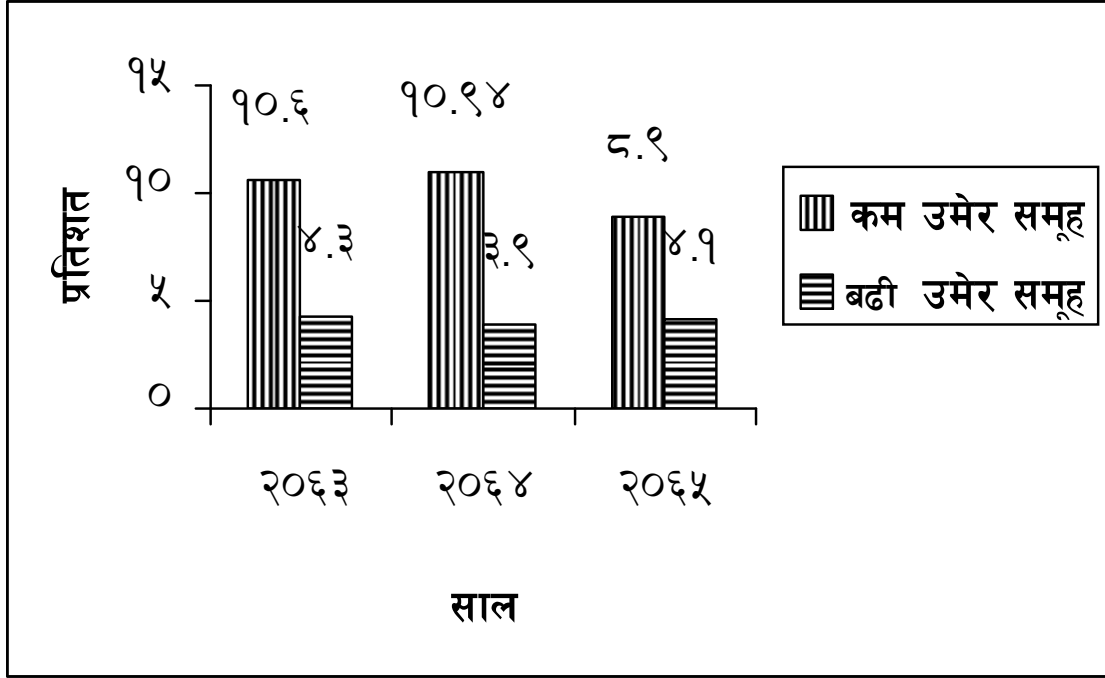
क्र.सं.	विवरण	१०६३ को जम्मा विद्यार्थी संख्या	१०६४ को जम्मा विद्यार्थी संख्या	१०६५ को जम्मा विद्यार्थी संख्या
1	कम उमेरका विद्यार्थी संख्या	184	165	154
2	कम उमेरको विद्यार्थी संख्या \bar{x}	10=6	10.94	8.9
3	बढी उमेरका विद्यार्थी संख्या	75	60	71
4	कम उमेरको विद्यार्थी संख्या \bar{x}	4.3	3.9	4.1

माथिका तालिका अनुसार २०६३ सालमा कम उमेरका विद्यार्थी संख्या १८४ तथा १०.६९, २०६४ मा १६५ तथा १०.९४ र २०६५ १५४ तथा ८.९९ रहेको पाइयो । त्यसैगरी २०६३ मा बढी उमेरका विद्यार्थी ७५ जना तथा ४.३९, २०६४ मा ६० जना ३.९९, २०६५ मा ७१ जना तथा ४.१९ रहेको पाइयो ।

शिक्षा नियमावली २०५९ (संसोधन सहित) को परिच्छेद १५ को नियम ७८ को उपनियम ६ मा ५ वर्ष उमेर नपुगेकालाई कक्षा-१ मा भर्ना र १४ वर्ष उमेर पूरा नभई माध्यमिक शिक्षा परीक्षामा समावेश गरिने छैन भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था हुदाहुदै पनि विद्यालयमा कम तथा बढी उमेरका विद्यार्थीहरू भर्ना भएको पाइयो । त्यसकारण त्यस्ता विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय भर्ना तथा स्वागत कार्यक्रम २०६३ मा कम उमेरका बालबालिकालाई पूर्व प्राथमिक तथा बालविकास केन्द्रमा तथा असुहाउदो बढी उमेर समूहका बालिकालाई बैकल्पिक विद्यालय कार्यक्रममा समावेश गरिने कुरा उल्लेख गरेअनुसार उपयुक्त व्यवस्था, मिलाउदै जानुपर्ने तथा विद्यालयले त्यस्को उचित पहल गर्नुपर्ने देखियो । माथिको तालिकालाई यसरी चार्टमा देखाउन सकिन्छ ।

स्तम्भ चित्र-७

उमेर समूहका भर्ना विवरण

माथिको ग्राफ चित्र अनुसार २०६३ सालमा कक्षा १-३ को विद्यार्थी भर्नामा कम उमेर समूहका १०.६९ र बढी उमेर समूहमा ४.३९ देखिन्छन् । त्यसैगरी २०६४ मा कक्षा १-३ को भर्नामा कम उमेरका १०.९४९, बढी उमेरका ३.९९ र २०६५ मा कम उमेरका ८.९९ र बढी उमेरका ४.९९ विद्यार्थीहरू देखिन्छन् ।

समग्रमा अध्ययनगर्दा उमेर नपुगको बढी उमेरका विद्यार्थीहरू कक्षा १-३ मा देखिएका छन् । जुन कार्यक्रमको लागि प्रभावकारी हुने स्थिति देखिदैन । विद्यार्थी भर्ना अभियान २०६३ अनुसार कम उमेरका बालबालिकालाई बालबिकास केन्द्र तथा बढी उमेरका बालबालिकालाई वैकल्पिक विद्यालय कार्यक्रममा भर्ना गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.१.६ शिक्षक शिक्षिका तथा तालिम विवरण

तालिम विना मानिस सबल र सक्षम हुन सक्दैन । शिक्षण गर्ने कार्य पनि एउटा कला हो । त्यसकारण कलालाई कलात्मक तारिकाले प्रस्तुत गर्न तालिमको आवश्यकता पर्दछ । तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र पाठ्यक्रमको मर्म अनुरूप शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप(teaching

learning activities) सञ्चालन गर्न सक्दछन् । तालिम प्राप्त शिक्षक शिक्षिकाहरूले मात्र विद्यार्थीहरूको मर्म, भावना तथा रुची अनुसार शिक्षण गर्न सक्दछन् । हाल नेपालको प्राथमिक तहमा ५०९ मात्र शिक्षक शिक्षिकाहरू तालिम प्राप्तछन् । सबै शिक्षकलाई दशौ योजनाको अन्त्यसम्ममा तालिम प्राप्त गराउने लक्ष्य छ । नेपाल सरकारले सबैलाई तालिम प्राप्त बनाउन विभिन्न किसिमका शिक्षक तालिमहरू सञ्चालन गरेको छ । यस अध्ययनमा छनोट भएका शिक्षक शिक्षिकाहरूको तालिमको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ८ : अध्ययन क्षेत्रको शिक्षक, शिक्षिका तथा तालिम विवरण

सि.नं.	विवरण	नेपालको प्राथमिक तहको शिक्षक शिक्षिकाको तालिम विवरण			विराटनगर उपमहानगरपालिका शिक्षक शिक्षिकाको तालिम विवरण		
		संख्या	तालिम प्राप्त	तालिम प्राप्त प्रतिशत	संख्या	तालिम प्राप्त	तालिम प्राप्त प्रतिशत
1	शिक्षक	52021	23375	44.93	108	81	75
2	शिक्षिका	17295	7718	44.62	160	115	71.8
जम्मा		69316	31093	44.85	268	196	63.13

श्रोत: शैक्षिक तथ्याङ्क २०६५

तालिका ८ अनुसार हाल नेपालमा ४४.९३ प्रतिशत शिक्षक तथा ४४.६२ प्रतिशत शिक्षिका गरी ४४.८५ प्रतिशत शिक्षक तालिम प्राप्त छन् । विराटनगर उपमहानगरपालिकामा पनि शिक्षक ७५.९, शिक्षिका ७१.८९ गरी जम्मा ७३.९३ रहेकामा यस अध्ययन क्षेत्रमा परेका १० ओटा विद्यालयहरू मध्ये ४७ शिक्षक र शिक्षिका ५३ गरी जम्मा १०० शिक्षक शिक्षिका तालिम प्राप्त छन् । समग्रमा मूल्याङ्कन गर्दा राष्ट्रियगत तथा नगरपालिकाको आँकडाभन्दा यो निकै माथि देखिन्छ । यी तालिम प्राप्त शिक्षक शिक्षिकाहरूको कारण नै उदार कक्षान्ती तथा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली व्यवस्थित गराउन सहजरूपमा अगाडी बढिरहेको देखियो । नेपाल सरकारको सबै शिक्षकलाई तालिम प्राप्त गराउने उद्देश्य अनुरूप यस नगरपालिकामा तालिम प्राप्त शिक्षकहरू धेरै छन् ।

तालिका ९ : अध्ययन क्षेत्रको नमुना विद्यालयहरू २०६५ को शिक्षक तालिम विवरण

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	जम्मा शिक्षक संख्या			तालिम प्राप्त				
		शिक्षक	शिक्षिका	जम्मा	शिक्षक	शिक्षक é	शिक्षिका	शिक्षिका é	जम्मा
अ	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनगर-११	10	4	14	10	71.42	4	28.58	100
ब	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	11	11	22	11	50	11	50	100
घ	श्री बाल मा.वि., विराटनगर-१८	7	2	9	7	77.77	2	22.23	100
ङ	श्री जनविकास मा.वि., विराटनगर-२१	11	8	19	11	57.90	8	42.10	100
च	श्री भानुमोरङ प्रा.वि., विराटनगर-१२	1	13	14	1	7.14	13	92.86	100
ट	श्री आदर्श प्रा.वि., विराटनगर-१३	-	8	8	-	-	8	100	100
ठ	श्री अरुणोदय प्रा.वि., विराटनगर-१५	3	2	5	5	60	2	40	100
ड	श्री बखरी प्रा.वि., विराटनगर-१६	2	7	9	2	22.22	7	77.78	100
ढ	नारायण प्रा.वि., विराटनगर-१३	1	7	8	1	12.5	7	87.5	100
ण	शुशिक्षा प्रा.वि., विराटनगर-११	1	6	7	1	14.28	6	85.72	100

श्रोत : जि.शि.का., मोरङ

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा शतप्रतिशत शिक्षक शिक्षिकाहरू तालिमप्राप्त देखिन्छन् । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली विषयमा कमै शिक्षक शिक्षिकाहरूले तालिम लिएको पाइयो । यस प्रणालीलाई कार्यान्वयन गर्ने कुरामा उनीहरूलाई समस्याहरू देखा परेको छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृत्या अपनाई विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरेको स्थिति कमै देखिन्छ ।

४.१.७ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

यस अध्ययन क्षेत्रका शिक्षक शिक्षिका तथा विद्यार्थी अनुपात विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका १० : शिक्षक विद्यार्थी अनुपात विवरण (प्रा.वि. तर्फ)

क्र.सं.	विवरण	शिक्षक	विद्यार्थी	अनुपात
1	नेपाल	69316	4502697	1Y64.9
2	मोरङ	125000	2025	1Y63.20
3	अध्ययन क्षेत्र	104	4962	1Y47=7

स्रोत : शैक्षिक तथ्याङ्क जि.शि.का मोरङ २०६५

माथिको तालिका अनुसार शिक्षक/शिक्षिका विद्यार्थी अनुपातलाई हेर्दा नेपालको सन्दर्भमा १:६४.९, मोरङ जिल्लाको शिक्षक शिक्षिका विद्यार्थी अनुपात १:६३.२ र अध्ययन क्षेत्रको शिक्षक शिक्षिका विद्यार्थी अनुपात १:४७.७ रहेको देखिन्छ । शिक्षक शिक्षिका विद्यार्थी अनुपातलाई क्षेत्रमा क्रमशः यसको प्रभाव बढी रहेको देखिन्छ । राष्ट्रिय, जिल्लागत तथा अध्ययन क्षेत्रको शिक्षक/शिक्षिका विद्यार्थी अनुपात तथा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६लाई अध्ययन गरी शिक्षक विद्यार्थी अनुपातलाई एकै रूपमा देखिदैन । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा ३० जना विद्यार्थी वरावर एकजना शिक्षक रहने व्यवस्था गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । तर अध्ययन क्षेत्रमा परेका विद्यालयमा भने उक्त संख्यामा शिक्षकको व्यवस्था गर्न सकिएको छैन । त्यसकारण कार्यक्रमले तय गरेको शैक्षिक उपलब्धी पूरा हुन सकेको छैन । समग्रमा यस क्षेत्रको मूल्याङ्कन प्रणालीको अध्ययन गर्दा निर्देशिका अनुसार कक्षाकोठामा विद्यार्थी संख्याहरू मिलाएर राखेको पाइदैन । यो मूल्याङ्कन प्रकृयाको लागि ३० जना विद्यार्थी मात्र एउटा कक्षाकोठामा राखिनु पर्ने हुन्छ । यहाँ एउटै कक्षामा ८१ जना विद्यार्थीसम्म राखेको पाइयो ।

४.२ अवलोकनबाट प्राप्त सूचनाको विश्लेषण

४.२.१ नमूना छनोटमा परेका विद्यालयको मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था

पाठ्यक्रममा उल्लेख भएका शैक्षिक उद्देश्य तथा विषयगत र कक्षागत उद्देश्य तथा तहगत उद्देश्य पूरा गर्नका लागि परीक्षा लिइन्छ । मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरूमध्ये परीक्षा पनि एउटा प्रमुख साधन हो । नमूना क्षेत्रका विद्यालयमा अध्ययन गर्दा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन परीक्षा पद्धतिबाट लिइएको पाइयो । छनोटमा परेका १० वटा विद्यालयको उत्तीर्ण दर १एचकयतषल चबतभ० २०६३, २०६४ र २०६५ सालमा हेर्दा ९५.१७९, ९५९ र ९३.१७९ देखिन्छ । मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृया अपनाउने विद्यालय ४ वटा मात्र देखिन्छ । यी चारओटा विद्यालयहरूमा नारायण प्रा.वि., अरुणोदय प्रा.वि., आदर्श प्रा.वि. र बखरी प्रा.वि. पर्दछन् । उक्त विद्यालयहरूले निर्देशिकाअनुरूप प्रकृयाहरू अवलम्बन गरेको पाइदैन । साथै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति अपनाइएको विद्यालयहरूमा शैक्षिक क्षति जस्ते अनुत्तीर्ण हुने र कक्षा छाड्ने स्थिति कम देखिन्छ ।

४.२.२ अर्को विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आउने विद्यार्थीको अवस्था

विद्यार्थीहरू एउटा विद्यालयबाट अर्को विद्यालयमा विभिन्न कारणहरूले स्थानान्तरण भई आउछन् । विद्यालयको शैक्षिक अवस्था नराम्रो हुनु, बसाईसराइको प्रभाव पर्नु तथा वर्तमान समयमा द्वन्द्वका कारणबाट पनि धेरैजसो विद्यार्थीहरू स्थानान्तरण भई एक विद्यालयबाट अर्को विद्यालयमा आउने जाने गरेका छन् ।

यस अध्ययन क्षेत्रमा परेका विद्यालयमा अन्य विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आएका विद्यार्थीलाई सरसर्ति हेर्दा २०६४ सालमा भर्ना भएका १५०३ जना विद्यार्थीहरू मध्ये १९२ जना अर्थात् १२.७७ प्रतिशत बालबालिका अन्य विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आएका छन् । २०६४ सालमा कक्षा-३ मा सबैभन्दा बढी १४.२२ प्रतिशतले अर्को विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आएका छन् ।

त्यसैगरी २०६५ सालमा भर्नाभएका १७३२ जनामध्ये १३४ अर्थात् ७.९६९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू अर्को विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आएका छन् । २०६५ सालमा कक्षा-३ मा सबैभन्दा बढी १२.३० प्रतिशत बालबालिकाहरू नयाँ भर्ना हुँदा आफ्नो जिल्ला वा अर्को जिल्ला भित्रको

विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आएका छन् । उक्त तथ्याङ्कलाई नियालेर अध्ययन गर्दा यसरी ठूलो संख्यामा एकबाट अर्को विद्यालयमा स्थानान्तरण हुनु त्यति नकारात्मक नभएता पनि केही विद्यार्थी अर्को जिल्लाबाट पनि आएका हुदा उनीहरूको नयाँ उच्चतयायषि तयार बनाउन कठिनाई भएको पाइयो । कार्यसञ्चयीका १एयचतायषि० व्यवस्थित रूपमा नभएकोले गर्दा मूल्याङ्कन तथा स्तर निर्धारण गर्न अप्ठ्यारो भएको पाइयो । यसै जिल्लाको अन्य विद्यालयबाट आएका विद्यार्थीहरू पनि विना कार्यसञ्चयीका १एयचतायषि० आउने भएकाले सबै स्थानान्तरण भई आउन विद्यार्थीहरूले स्थानान्तरण प्रमाणपत्रको साथै कार्यसञ्चयीका १एयचतायषि० व्यवस्थित भई मूल्याङ्कनमा एकरूपता आउनुका साथै अभिलेख १चभअयचम० व्यवस्थित तरिकाले राख्न सकिन्छ । प्रणाली (System) प्रभावकारी भएन र वातावरण सहज भएन भने एक विद्यालयबाट अर्कोमा स्थानान्तरण भई जाने दर बढ्ने कुरा निश्चित हुन्छ । समग्रमा हेर्दा नमूना क्षेत्रका विद्यालयहरूमा अन्य ठाउँका विद्यार्थीहरू स्थानान्तरण भई आएकोले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

४.२.३ बाह्य व्यवस्थापन

कुनैपनि नयाँ कार्यक्रमलाई सफल एवं सबल बनाउनका लागि त्यसका बाह्य आधारहरू पनि स्पष्ट हुनु पर्दछ । बाह्य व्यवस्थापन उचित नभए आन्तरिक व्यवस्थापन मात्रले कार्यक्रम प्रभावकारी बन्न सक्दैन । यस सोधशीर्षकमा छनोट गरिएको विषय पनि नयाँ र प्रयोगात्मक रूपमा परीक्षणमा रहेको हुँदा यसलाई बाह्य आधारमा पनि विश्लेषण गर्न आवश्यक ठानी बाह्य आधारमा पनि विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै बाह्य आधारका रूपमा बसाई व्यवस्थापन, कार्यसञ्चयीका १एयचतायषि० व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन तथा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक व्यवस्थापन जस्ता कुराका आधारमा यसलाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.४ कक्षाकोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या :

कक्षाकोठामा विद्यार्थीहरू जति कम भए त्यति राम्रोसँग सबैलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप (teaching learning activities) मा समावेस गराउन सकिन्छ । (निर्देशिका-२०५६) । शिक्षकले सबै विद्यार्थीहरूमा आफ्नो नजर पुऱ्याउन सक्नुपर्छ । प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कृयाकलाप (Activities)

लाई विश्लेषण (analysis) गर्न विद्यार्थीहरू कक्षाकोठामा तोकिए अनुसार हुनुपर्दछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सञ्चालन निर्देशिका २०५६ मा ३० जना विद्यार्थीहरू बराबर १ जना शिक्षकको व्यवस्था गरिने भनिएता पनि त्यसो हुन सकेको छैन । अध्ययन क्षेत्रमा परेका विद्यालयहरूमा २०६५ मा कक्षामा विद्यार्थीहरू निम्नानुसार भएको देखियो ।

तालिका ११ : नमुना विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विद्यार्थी संख्या			जम्मा
		कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	
1	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनगर-११	49	46	50	145
2	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	112	105	114	331
3	श्री बाल मा.वि, विराटनगर-१८	60	50	50	160
4	श्री जनविकास मा.वि., विराटनगर-२१	81	83	71	235
5	श्री भानुमोरड प्रा.वि., विराटनगर-१३	52	55	59	156
6	श्री आदर्श प्रा.वि., विराटनगर-१३	40	28	37	105
7	श्री अरुणोदय प्रा.वि, विराटनगर-१५	65	60	69	199
8	श्री बखरी प्रा.वि., विराटनगर-१६	28	26	24	78
9	नारायण प्रा.वि., विराटनगर-१३	25	25	20	70
10	शुशिक्षा प्रा.वि., विराटनगर-११	85	85	75	245
जम्मा		597	563	569	1729

श्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क फारम-२०६५

माथिको तालिका अनुसार प्रत्येक कक्षामा विद्यार्थी बढी रहेको देखिन्छन् । शिक्षा नियमावली २०५९ संसोधन सहितको परिच्छेद १५ को दफा ७७ को उपदफा (१) अनुसार सामुदायिक विद्यालयको प्रत्येक कक्षामा विद्यार्थी संख्या सामान्यतया उपत्यका तथा तराई, पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा क्रमशः ५०, ४५ र ४० हुनु पर्नेछ । सोही नियमको उपदफा २ मा कुनै कक्षामा उपनियम १ मा लेखिएभन्दा बढी विद्यार्थी संख्या भएमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अनुमति लिई त्यस्तो कक्षाको अर्को वर्ग खोल्न सक्नेछ । उपनियम ३ बमोजिम कक्षामा वर्ग खोल्न आवश्यक पूर्वाधारको

व्यवस्था व्यवस्थापन समिति र विद्यालय आफैले मिलाउनु पर्नेछ, भन्ने उल्लेख गरिएको भएता पनि अर्को वर्ग एकभअतष्यल० खोलेको भने पाइएन ।

माथिको तालिकामा उल्लेख गरेको गरिएको विद्यार्थी संख्यालाई शिक्षा नियमावली तथा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ को कसीमा राखेर तुलना गर्दा प्राय सबै विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या बढी भएतापनि जनपथ मा.वि. बाहेक अन्य विद्यालयमा अर्को वर्ग एकभअतष्यल० को व्यवस्था गरिएको देखिएन । उदाहरणको रूपमा २०६५ मा जनविकास मा.वि. कक्षा- १,२,३ मा २३५ जना र शुशिक्षा प्रा.वि. कक्षा १-३ २४५ र अरुणोदय प्रा.वि. १९९ जना विद्यार्थीको लागि अर्को वर्ग एकभअतष्यल० खेल्नु पर्ने देखिन्छ । तर उनीहरूलाई एउटै कक्षामा अव्यवस्थित किसिमले राखेर अध्यापन गरेको देखिन्छ । यसै गरी नियमावली अनुसार उक्त विद्यालयहरूमा विद्यार्थी संख्याका आधारमा कक्षा कोठा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.२.५ कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापन:

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली उदार कक्षोन्नति (Leberal Promotion Policy) को प्रमुख आधार विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका (portfolio) नै मानिन्छ । विद्यार्थीलाई कार्य सञ्चयिका (portfolio) मा व्यवस्थित गर्न सकिएमा मात्र विद्यार्थीहरूका प्रत्येक विषयका प्रत्येक क्रियाकलापसजिलैसँग मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । नमुना क्षेत्रको विद्यालयहरूको विद्यार्थी सञ्चयिका (portfolio) को अवलोकन गर्दा निम्नअनुसारको व्यवस्थापन भएको विवरण पाइयो ।

तालिका १२ : कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापन विवरण

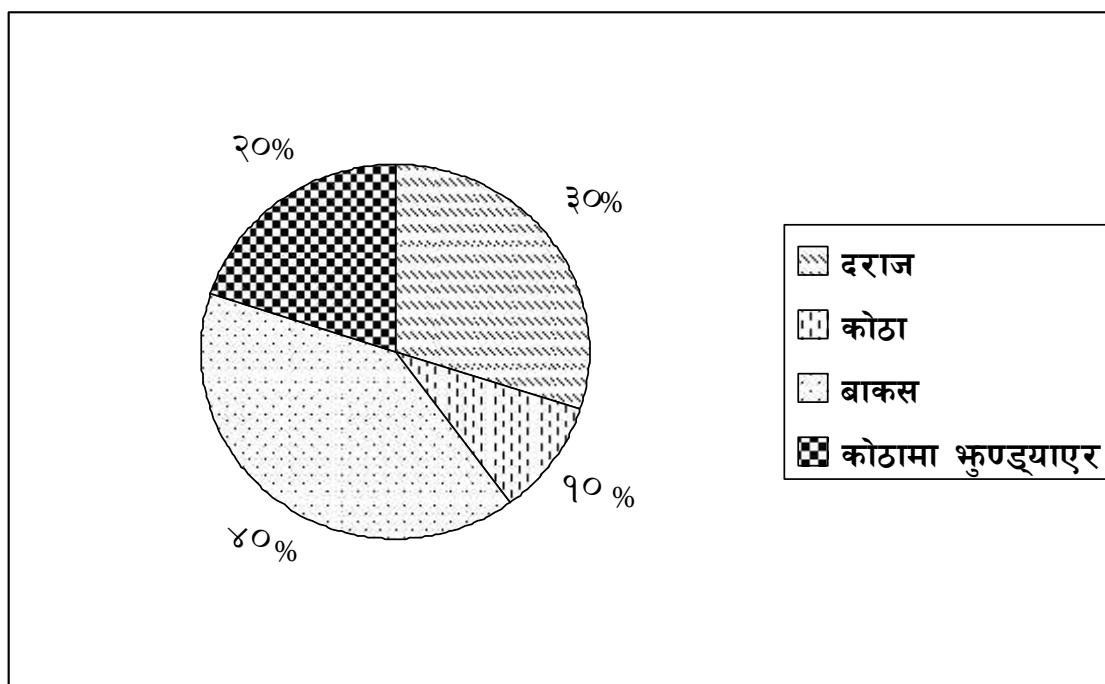
क्र.सं.	विवरण	शिक्षक/प्र.अ. संख्या	प्रतिशत
1	दराज	3	30
2	कोठामा	1	10
3	बाकसमा	4	40
4	कोठामा भुण्ड्याएर	2	20
जम्मा		10	100

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

माथिको तालिका अनुसार अनुसूची-१ मा प्र.अ. शिक्षकका लागि कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापन सम्बन्धित लिएको प्रतिक्रियामा सबैभन्दा कम कोठामा भन्नेमा १०% र सबैभन्दा बढी बाकस भन्नेमा ४०% भएको पाइयो । दराजमा ३०% र कोठामा भुण्ड्याएर भन्नेमा २०% शिक्षक/प्र.अ.को धारणा रहेको पाइयो । अध्ययनको क्रममा सम्बन्धित विद्यालयमा जाँदा सञ्चयीका (Portfolio) व्यवस्थापन सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन अनुसार बाकसमा कार्य सञ्चयीका (Portfolio) राखेको भेटिएतापनि त्यसलाई दैनिक प्रयोगमा ल्याउन तथा पुनः राख्न असजिलो महसुस गरेको देखियो । विद्यालयमा भौतिक विस्तार गर्नु सकेमा प्रत्येक कक्षाकोठामा दराज राखी त्यसैमा कार्यसञ्चयीका (Portfolio) राखेमा दैनिक प्रयोग गर्न सजिलो हुने कुरा स्थलगत अध्ययन तथा दराजमा भन्ने ३०% शिक्षकहरूको धारणाबाट स्पष्ट हुन आउछ । उक्त तालिकालाई निम्नानुसार वृत्त चित्रमा पनि देखाउन सकिन्छ ।

वृत्तचित्र-८

पोर्ट फोलियो व्यवस्थापन विवरण

माथिको वृत्तचित्र अनुसार ४०% ले बाकसमा कार्यसञ्चयीका (portfolio) राख्ने गरेका छन् भने दराजमा, कोठामा भुण्ड्याएर कोठामा क्रमशः ३०, २० र १० प्रतिशतले कार्यसञ्चयीका

१३यचतायषि० राखने गरेको पाइयो । विद्यार्थी संख्या बढी तथा शिक्षक संख्या कम भएका कारणले कार्यसञ्चयीका १३यचतायषि० उचित ढङ्गले व्यवस्थापन गरेको देखिँदैन ।

४.२.६ असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीलाई कक्षोन्नती

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम परीक्षणको रूपमा लागू भएको कार्यक्रम हो । यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न धेरै आर्थिक लगानी गर्नुपर्ने तथा लगानी अनुसार प्रतिफल एकैपटक सबै जिल्लाबाट पाउन पनि नसकिने भएकाले तथा कार्यक्रम पनि नयाँ भएकाले परीक्षणको रूपमा यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हो । यस कार्यक्रममा प्रत्येक विद्यार्थीका हरेक कृयाकलापलाई (activities) लाई उसको व्यक्तिगत फाइलमा सञ्चित गरी राखिन्छ । उसको कृयाकला (activities) को आधारमा उसको अभिलेखमा अडकन गरिन्छ ।

शैक्षिक सत्रको पहिलो चौमासिक मै सम्बन्धित कक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई सोही अवधी भित्र माथिल्लो कक्षामा चढाउने तर दोश्रो र तेश्रो चौमासिक वीचमा कक्षा नचढाउने (कार्यक्रम पुस्तिका २०५६) व्यवस्था निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सञ्चालनका कार्यनीतिहरूमा गरिएको तथा शिक्षा ऐन २०२८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ (संशोधन सहित) को परिच्छेद १५ को नियम ८३ मा कक्षा चढाउन सकिने व्यवस्था भएतापनि अध्ययन क्षेत्रका १० वटा विद्यालयमा विशेष प्रतिभावान बालबालिकालाई पहिलो चौमासिक मै कक्षा चढाउने व्यवस्था गरेको पाइएन ।

४.२.७ कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग :

निरन्तर रूपमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरी निरन्तर रूपमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको नतिजा तत्कालै कार्यसञ्चयीका (portfolio) मा चढाई विद्यार्थीका हरेक सूचना तथा सूचकहरूलाई व्यवस्थित रूपमा राख्न सकेमा मात्र त्यो बढी प्रभावकारी हुन जान्छ । विद्यार्थीले व्यक्त गरेको प्रतिकृयालाई तत्कालै टिपोट गरिएन भने उसको राम्रा/नराम्रा पक्षको पछाडी विश्लेषण गर्न सकिँदैन र विश्लेषण गरिएता पनि त्यो वास्तविकतामा आधारित पनि हुँदैन । विद्यार्थीले प्राप्त गरेको नतिजालाई तत्कालै अड्कन गरिएमा उसका कमी कमजोरीहरू पनि सजिलै सुधार गरी अगाडि बढाउन सकिन्छ ।

सूचकहरूलाई सिकाइको स्तरअनुसार उसले व्यक्त गरेको प्रतिक्रियाका आधारमा-

- क) सिकाइ सूचकअनुसार छुट्टै काम जानेको भए (क) वा चिन्ह ✓✓✓ दिने ।
 ख) सिकाइ सूचकअनुसार धेरै काम जानेको भए (ख) वा ✓✓ चिन्ह दिने ।
 ग) सिकाइ सूचकअनुसारको काम गर्न शिक्षकको सहयोग चाहिने भए (ग) वा ✓ चिन्ह दिने ।

सम्बन्धित शिक्षकले कुनै सिकाइ उपलब्धी सूचकसँग सम्बन्धित पाठ अध्ययन गरिसकेपछि विद्यार्थीले कक्षामा गरेको कार्यका आधारमा मुल्याङ्कन गर्ने सुधार गर्नु परेमा तुरुन्त सुधार गर्ने । कुनै विद्यार्थीले सूचकमा दिइएका सिकाइ उपलब्धी पूर्वरूपमा पूरा नगरेमा त्यस्ता विद्यार्थीलाई छुट्टाछुट्टै समय दिइ सुधारात्मक कक्षाको व्यवस्था गर्ने जस्ता निर्देशन छ, पोर्टफोलियोमा उल्लेख गरिएको भएता पनि यस अध्ययनमा संलग्न भएका विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको पोर्टफोलियो व्यवस्थित गर्ने क्रममा निम्नानुसारको अवस्था रहेको देखियो ।

तालिका १३ : कार्य सञ्चयिकाको व्यवस्थापनको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	विद्यालय संख्या	प्रतिशत
1	क्रमिकरूपमा व्यवस्थापन गर्ने	3	30
2	आंशिकरूपमा व्यवस्थापन गर्ने	1	10
3	फुर्सदको समयमा व्यवस्थापन गर्ने	2	20
4	शैक्षिक सत्रको अन्तमा व्यवस्थापन गर्ने	4	40
जम्मा		10	100

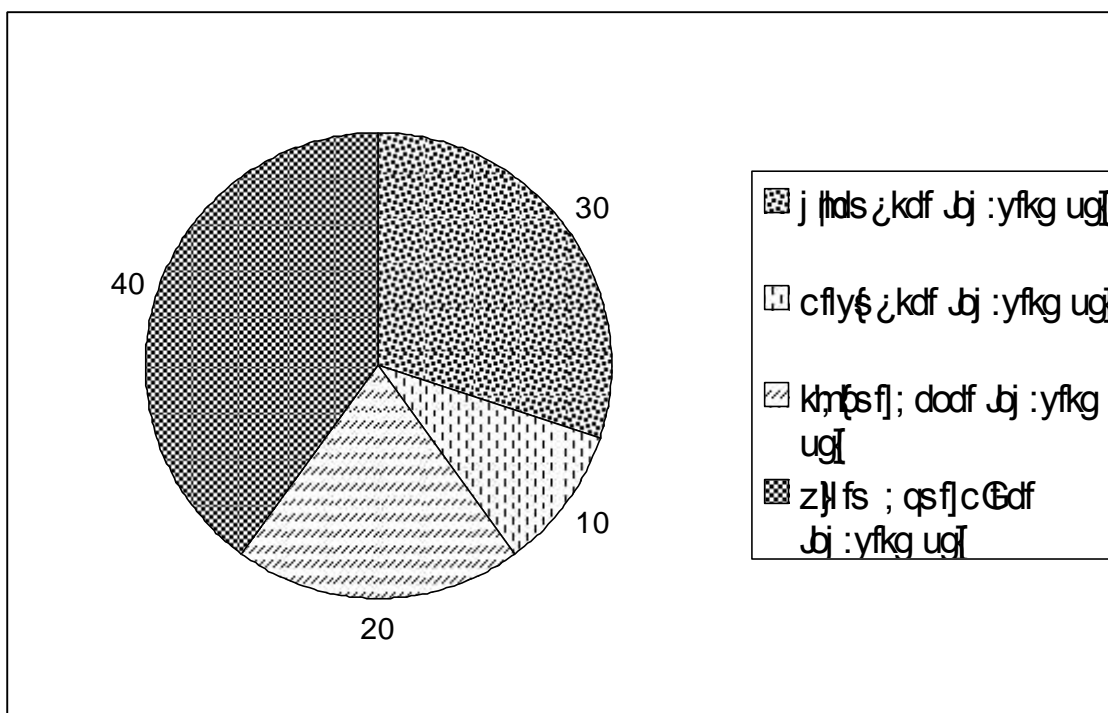
स्थलगत सर्वेक्षण-२०६५

माथिको उल्लेखित तालिकामा अध्ययन क्षेत्रमा संलग्न भएका १० वटा विद्यालयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको उपलब्धीलाई कसरी पोर्टफोलियामा व्यवस्थित गरिएको छ भन्ने स्थलगत अध्ययन अनुसार ३ वटा वा ३०% निरन्तररूपमा वा निर्देशन अनुसार व्यवस्थित गरेको पाइयो । १ वटा वा १०% विद्यालयले आंशिक रूपमा २ वटा वा २०% विद्यालयको शिक्षकले भने आफ्नो फुर्सदको समयमा अङ्कन गर्ने तथा ४ वटा वा ४०% विद्यालयका शिक्षकले भने शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा मात्र विद्यार्थीले प्राप्त गरेका हरेक क्रियाकलापलाई पोर्टफोलियोमा अङ्कन गरी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो ।

कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका अनुसार आफूना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्रगतीलाई सम्बन्धित पाठ अध्ययन गरिसकेपछि विद्यार्थीले कक्षामा गरेको कार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गरी आवश्यकताअनुसार सुधार गर्दै जानुपर्छ भनी उल्लेख गरिएको छ । कार्यक्रमलाई शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा सुधार गर्ने कार्य परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणालीमा आधारित भई कार्यक्रमको मर्मअनुसार नभएको पाइयो । Maslow ले भने भैं मानिसका आधारभूत आवश्यकता पूरा नभएसम्म अरू आवश्यकताको खोजीमा लाग्दैन र आवश्यकता भएपनि त्यो पूरा हुँदैन । त्यसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा पनि आधारभूत सिकाइ उपलब्धीहरू पूरा नभएसम्म जटिल किसिमका सिकाइ उपलब्धीहरू हासिल हुन सक्दैनन् । सिकाइ उपलब्धीहरू क्रमिकरूपमा हासिल हुदै जानु पर्दछ । माथिको तालिका-२४ लाई वृत्त चित्रमा यसरी पनि व्यक्त गर्न सकिन्छ ।

वृत्तचित्र-९

पोर्टफोलिया प्रयोग सम्बन्धी विवरण

४.३. प्रश्नावलीबाट प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

४.३.१ प्र.अ. र शिक्षकका लागि तयार पारिएको प्रश्नावलीको आधारमा विश्लेषण

नमुना छनोटमा परेका १० विद्यालयहरूका १० जना प्र.अ. र १० जना शिक्षकहरूलाई सोधिएको प्रश्नको आधारमा प्राप्त सूचना र जानकारीलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति कस्तो छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं. १४ मा देखाइएको छ ।

तालिका १४

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) राम्रो (५०-६०)	३	१५	
२	ख) नराम्रो (२०-३०)	X	X	
३	ग) ठीकै (४०-५०)	३	१५	
४	घ) धेरै राम्रो (७०-९०)	१४	७०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

७० प्र.अ./शिक्षकहरूले विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति धेरै राम्रो (७०-९०) हुन्छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने १५ प्र.अ./शिक्षकले राम्रो (५०-६०) उपस्थित हुन्छन् भन्ने बताए । १५ प्र.अ./शिक्षकले विद्यार्थीको उपस्थिति ठीकै (४०-५०) हुन्छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिए ।

तपाईंहरूले कक्षा १-३ सम्म प्रत्येक कक्षामा कति विद्यार्थी राख्नुहुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया प्राप्त भयो जसलाई तालिका नं. १५ मा देखाइएको छ ।

तालिका १५

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) ८० जना	८	४०	

२	ख) ५० जना	२	१०	
३	ग) ७५ जना	१०	५०	
४	घ) ३० जना	X	X	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

४०६ प्र.अ./शिक्षकले ८० जना विद्यार्थीहरू एउटै कक्षामा राखिन्छु भन्ने बताए भने ५०६ ले ७५ जना विद्यार्थीहरूलाई एउटै कक्षामा बसाइन्छु भन्ने जवाफ दिएका थिए । बाँकी १०६ प्र.अ. र शिक्षकले ५० जना विद्यार्थीहरूलाई एउटै कक्षामा राखेर अध्यापन कार्य गरिन्छु भन्ने बताए । एउटै कक्षामा ३० जना विद्यार्थीमात्र राखेर उचित बसाइ व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कार्यक्रम निर्देशिकामा उल्लेख भए पनि अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा एउटा कक्षामा ३० जना विद्यार्थी राखेको कहीं पनि देखिदैन ।

विद्यार्थी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी हुन्छन् ? भनी सोधेको प्रश्नमा निम्न प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं. १६ मा देखाइएको छ ।

तालिका १६

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) केही मात्र सहभागी हुन्छन्	१०	५०	
२	ख) सबै सहभागी हुन्छन्	१०	५०	
३	ग) प्रतिक्रिया देखाउँदैनन्	X	X	
४	घ) वास्ता गर्दैनन्	X	X	

स्रोत :सालगत सर्वेक्षण

५०६ प्र.अ./शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा केहीमात्र सहभागी हुन्छन् भनी बताए भने अन्य ५०६ ले सबै सहभागी हुन्छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिए । जति विद्यार्थीहरू शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय हुन्छन् त्यति नै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रूपले सञ्चालन हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूको सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागिता निम्न नै रहेको देखिन्छ । तसर्थ यो कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको देखिदैन ।

तपाईंको विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं. १७ मा देखाइएको छ ।

तालिका १७

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) छ	६	३०	
२	ख) छैन	१४	७०	

स्रोत : स्मलगत सर्वेक्षण

३०६ प्र.अ./शिक्षकहरूले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गरेको देखिन्छ र बाँकी ७०६ प्र.अ. र शिक्षकले यो प्रक्रियालाई अवलम्बन गरेको देखिदैन । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली ७०६ प्र.अ. र शिक्षकहरूलाई बोभिलो महशुस भएको छ । विद्यार्थीहरूको कार्यसञ्चयिका १एचतायषि० नियमितरूपले व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ र यी कार्यसञ्चयिकाहरूमा अभिभावक, वि.नि. समेतको हस्ताक्षर गरी प्रमाणित गरेर राख्नुपर्ने हुन्छ । उनीहरूलाई यी सबै प्रक्रियाहरू सञ्चालन गर्नमा भन्कट हुने कुरा बताएका छन् । समग्रमा अध्ययनक्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा यो कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको देखिदैन ।

अभिभावकहरू विद्यार्थीको प्रतिफल बुझ्न कतिको आउँछन् ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका १८ मा देखाइएको छ ।

तालिका १८

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) केही मात्र अभिभावक आउँछन् (२०६-३०६)	२	१०	
२	ख) कुनै पनि अभिभावक आउँदैन	X	X	
३	ग) प्राय सबै अभिभावकहरू आउँछन्	X	X	
४	घ) बोलाएपछि मात्र आउने गर्दछन्	१८	९०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

१	क) अभिभावकलाई पत्रचार गर्ने गरेको	X	X	
२	ख) अभिभावकलाई विद्यार्थी नआएको मौखिक खबर गर्ने गरेको	४	२०	
३	ग) अभिभावक भेला बोलाई विद्यार्थीको उपस्थितिलाई नियमित गराउने प्रयास गरेको	१५	७५	
४	घ) अभिभावकसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी विद्यार्थीलाई बोलाउने गरेको	१	५	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

७५६ प्र.अ./शिक्षकले अभिभावकको भेला बोलाई विद्यार्थीको नियमितताको प्रया गरिन्छ भन्ने बताए भने २०६ ले मौखिक खबरबाट र ५६ले अभिभावकसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क राखेर भन्ने बताए ।

विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन के को आधारमा गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं २१ मा देखिइएको छ ।

तालिका २१

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) कार्यसञ्चयिकाको आधारमा	५	२५	
२	ख) परीक्षा लिएर गर्ने गरेको	१४	७०	
३	ग) मौखिक रूपमा गर्ने गरेको	X	X	
४	घ) माथिका सबै तरिकाको प्रयोग गरेर	१	५	

७०६ प्र.अ. शिक्षकले परीक्षा लिएर आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्ने गरेको बताए भने २५६ कार्यसञ्चयिकाको आधारमा र ५६ ले माथिको सबै तरिकाको प्रयोग गरेर गरिन्छ भन्ने बताए ।

वर्षमा कति पटक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिमा लिनु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्न जवाफ पाइयो जसलाई तालिका नं. २२ मा देखाइएको छ ।

तालिका २२

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) एक पटक मात्र	२०	१००	

२	ख) दुई पटक मात्र	—	—	
३	ग) तीन पटक मात्र	—	—	
४	घ) चार पटक मात्र	—	—	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

१००६ प्र.अ./शिक्षकले वर्षमा एकपटक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम लिने गरेको बताए । यसरी हेर्दा के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने यस क्षेत्रका प्र.अ./तथा शिक्षकहरूले एकपटक मात्र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम लिएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

कार्यसञ्चयिका कसरी कहाँ राख्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं २३ मा देखाइएको छ ।

तालिका २३

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	प्र.अ./शिक्षकको संख्या (२०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) दराजमा राख्ने गरेको	६	३०	
२	ख) कोठामा राख्ने गरेको	२	१०	
३	ग) बाकस राख्ने गरेको	८	४०	
४	घ) कोठामा भुन्ड्याएर राख्ने गरेको	४	२०	

३०६ प्र.अ./शिक्षकले दराजमा, १०६ ले कोठामा, ४०६ ले बाकसमा र २०६ ले कोठामा भुन्ड्याएर कार्य सञ्चयिका (Portfolio) राख्ने गरेको बताए । कार्य सञ्चयिका (Portfolio) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको मुख्य साधन हो । यसलाई प्रत्येक कक्षाकोठामा सुरक्षित तरिकाले राख्नुपर्ने हुन्छ । यसको उपयोग दिनहुँ जस्तो हुन्छ । तसर्थ एउटा दराज अनिवार्य रूपमा एउटा कक्षाकोठामा हुन जरुरी हुन्छ । यसमा ३० जना विद्यार्थीहरूको कार्यसञ्चयिका (Portfolio) राख्नुपर्ने हुन्छ । अध्ययन गरिएका नमुना विद्यालयहरूमा यसरी व्यवस्थापन गरेको देखिँदैन ।

४.३.२ वि.व्या.स. अध्यक्षका लागि तयार पारिएको प्रश्नावलीको आधारमा विश्लेषण

नमुना छनोटमा परेका १० विद्यालयका १० जना विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षहरूलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीसम्बन्धी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारका प्रतिक्रियाहरू पाइयो ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली भन्नाले के बुझ्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्न जवाफ पाइयो जसलाई तालिका नं. २४ मा देखाइएको छ ।

तालिका २४

सि. नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) बारम्बार (निरन्तर रूपमा) विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने	२	२०	
२	ख) एक शैक्षिक वर्षमा दुईपटक मूल्याङ्कन गर्ने	४	४०	
३	ग) वर्षमा एकपटक मूल्याङ्कन गर्ने	१	१०	
४	घ) कहिलेकाहीं मात्र मूल्याङ्कन गर्ने	३	३०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

२०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले बारम्बार (निरन्तर रूपमा) मूल्याङ्कन गर्ने, ४०६ ले एक शैक्षिक वर्षमा दुईपटक मूल्याङ्कन गर्ने, १०६ ले वर्षमा एक पटक मूल्याङ्कन गर्ने र ३०६ ले कहिलेकाहीं मात्र गर्ने भन्ने प्रतिक्रिया दिए । यसरी यस सूचनालाई विश्लेषण गर्दा बहुसंख्यक वि.व्या.स. अध्यक्षहरूलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी सही ज्ञान नभएको पाइयो ।

विद्यालयमा कक्षा सञ्चालन व्यवस्थित भए नभएको महिनामा कति पटक अनुगमन गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका २५ मा देखाइएको छ :

तालिका २५

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) महिनामा एक पटक	५	५०	
२	ख) महिनामा दुई पटक	५	५०	
३	ग) महिनामा तीन पटकभन्दा बढी	—	—	

४	घ) गर्ने गरेको नै छैन	-	-	
---	-----------------------	---	---	--

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

५०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले महिनामा एक पटक, बाँकी ५०६ दुई पटक अनुगमन गरेको प्रतिक्रिया दिए । कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपले सञ्चालन गर्न कक्षा सञ्चालन भए नभएको अनुगमन गर्न जरुरी हुन्छ । यो कार्यक्रममा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन नियमित र निरन्तर भइरहने हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा कक्षा सञ्चालन व्यवस्थित रूपमा भए नभएको हेर्न अनुगमन र निरीक्षण महिनाको १/२ पटक मात्र भएकोले कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको देखिदैन ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कन कसरी गर्नुपर्ला भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका २६ मा देखाइएको छ ।

तालिका २६

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) लिखित परीक्षा लिएर	२	२०	
२	ख) मौखिक परीक्षा लिएर	१	१०	
३	ग) नियमित रूपमा लिखित र मौखिक परीक्षा दुवै लिएर	२	२०	
४	घ) सधैं शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको आधारबाट	५	५०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

२०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले लिखित परीक्षा लिएर, १०६ ले मौखिक परीक्षा लिएर र २०६ ले लिखित र मौखिक परीक्षा लिएर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ भन्ने प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । ५०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले सधैं शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको आधारमा मूल्याङ्कन हुनुपर्छ भन्ने बताए । वास्तवमा विद्यार्थीको नियमितरूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा कस्तो सहभागिता छ त्यो

आधारबाट नै मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयको विद्यार्थीहरूको सहभागिता सामान्य नै देखिन्छ ।

राम्रो मूल्याङ्कन गर्न के गर्नु पर्ला ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका २७ मा देखाइएको छ ।

तालिका २७

सि. नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) कम विद्यार्थी भर्ना गर्ने	२	२०	
२	ख) शिक्षक बढी नियुक्ति गर्नु पर्ने	३	३०	
३	ग) प्र.अ./शिक्षकलाई तालिम दिनु पर्ने	५	५०	
४	घ) लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्नु पर्ने	—	—	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

२०६ वि.व्या.स अध्यक्षले कम विद्यार्थी भर्ना गरियो भने विद्यार्थीको मूल्याङ्कन राम्रो हुन्छ भन्ने प्रतिक्रिया दिए । ५०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले प्र.अ र शिक्षकलाई तालिम दिए मूल्याङ्कन प्रक्रिया राम्रो हुन्छ भन्ने बताए । अर्का ३०६ वि.व्या.स. अध्यक्षले बढी शिक्षक नियुक्ति गरेमा राम्रो मूल्याङ्कन हुन्छ भन्ने बताए । वास्तवमा कक्षाकोठामा सिमित विद्यार्थी भएमा र तालिम प्राप्त प्र.अ. र शिक्षक भएको खण्डमा मूल्याङ्कन गर्ने कार्य प्रभावकारी देखिन्छ । अध्ययनक्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा शिक्षक शत प्रतिशत भए पनि कक्षा कोठामा विद्यार्थी संख्याको अत्याधिक चाप भएकोले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन त्यति प्रभावकारी हुन सकेको देखिदैन ।

विद्यार्थी किन बढी असफल हुन्छन् ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं. २८ मा देखाइएको छ ।

तालिका २८

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) पढाइ नभएर	५	५०	
२	ख) राम्रो मूल्याङ्कन नगरेर	२	२०	
३	ग) तालिमप्राप्त शिक्षक नभएर	२	२०	
४	घ) वेवास्ता गरेर	१	१०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

पढाइ नभएर असफल हुन्छन् भन्ने ५०६ अध्यक्षहरू भए भने २०६ राम्रो मूल्याङ्कन नगरेर भन्ने प्रतिक्रिया दिए । जसमा २०६ अध्यक्षहरूले तालिम प्राप्त शिक्षकको अभावका कारणले बताए भने १०६ ले वेवास्ता गरेर भन्ने बताए । समग्रमा हेर्दा धेरै वि.व्या.स. अध्यक्षको भनाईमा विद्यालयमा नियमित रूपले पठनपाठन नभएको स्थितिले गर्दा असफल हुने गर्छन् भन्ने बताए । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूलाई हेर्दा विद्यालयहरू नियमित रूपले चलेको देखिँदैन । शिक्षक शत प्रतिशत तालिम प्राप्त छन् तर निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको तालिम कमैले लिएको पाइन्छ । वर्षमा एक पटक यो कार्यक्रमको तालिम सञ्चालन भएता पनि मुस्किलले एक विद्यालयबाट एकजना शिक्षक मात्र सहभागी हुन पाउँछन् । तसर्थ यो कार्यक्रमको जानकारीको अभावको कारणले गर्दा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

बढी विद्यार्थी सफल गराउन के गर्नु पर्ला ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं २९ मा देखाइएको छ ।

तालिका २९

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) सबैलाई परीक्षा नलिई कक्षा चढाउने	—	—	
२	ख) राम्रो पठनपाठन गर्ने	५	५०	
३	ग) परीक्षामा सजिला प्रश्न सोध्ने	—	—	
४	घ) विद्यालयमा तालिम प्राप्त शिक्षक नियुक्ति गर्ने	५	५०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

बढी विद्यार्थी सफल गराउन राम्रो पठन पाठन हुनुपर्छ भन्ने ५०६ वि.व्या.स. अध्यक्षहरूले प्रतिक्रिया दिए भने बाँकी ५०६ वि.व्या.स. अध्यक्षहरूले विद्यालयमा तालिम प्राप्त शिक्षकको नियुक्ति गर्नुपर्छ भन्ने भनाई राखेको थिए । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा पठनपाठन राम्रोसँग गर्न सकेको स्थिति देखिँदैन । धेरै जसो विद्यालयहरूमा विद्यार्थी संख्याको अत्याधिक रहेको पाइएको छ । एउटै कक्षामा लगभग ८० देखि १०० जनासम्म विद्यार्थीहरू राखेको पाइयो । नमुना विद्यालयहरूमध्ये जनविकास मा.वि.मा कक्षा १ मा ८१ जना विद्यार्थीसम्म राखेको पाइयो । कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्न नमुना विद्यालयहरूमा सम्बन्धित विषयको (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी) तालिम लिएको पनि पाइँदैन ।

विद्यालयमा समुदायको सहयोग कतिको छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका नं. ३० मा देखिइएको छ ।

तालिका ३०

सि. नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.व्या.स. अध्यक्षको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) सहयोग नै हुँदैन	१	१०	
२	ख) प्रायजसो सहयोग हुने गरेको छ	२	२०	
३	ग) आवश्यकता अनुसार सहयोग गर्ने गरेको	५	५०	
४	घ) सबैको सहयोग हुन्छ	२	२०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

सहयोग नै हुँदैन भन्नेमा १०९ अध्यक्षहरूको प्रतिक्रिया रह्यो । सहयोग हुने गरेको छ भन्नेमा २०९ । आवश्यकता अनुसार सहयोग हुने गरेको ५०९ र सबैको सहयोग हुन्छ भन्नेमा २०९ अध्यक्षहरूको प्रतिक्रियाहरू आए । वास्तवमा कुनै पनि कार्यक्रम एउटा पक्षको सहयोगले मात्र सफल हुँदैन । कार्यक्रमलाई सफल पार्न सबै पक्षको सहयोगको आवश्यक पर्छ । त्यसमा पनि समुदायको महत्पूर्ण भूमिका हुनुपर्छ । अध्ययनक्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा हेर्दा सबैको सहयोग न्यून रहेको देखिन्छ । तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्न समुदायलाई जागृत गराउन आवश्यक देखिन्छ ।

४.३.३ वि.नि./स्रोतव्यक्तिको लागि तयार पारिएको प्रश्नावलीको आधारमा विश्लेषण अध्ययन क्षेत्रमा परेका १० ओटा नमुना विद्यालयहरू हेर्ने एक वि.नि. र एक स्रोत व्यक्तिलाई सोधिएको मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रश्नहरूमा निम्नानुसारका प्रतिक्रिया पाइए ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन किन आवश्यक छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रियाहरू पाइयो । जसलाई तालिका ३१ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३१

सि. नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.नि./स्रोतव्यक्तिको संख्या (२)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) कक्षा चढाउन	ह	ह	
२	ख) सुधारात्मक शिक्षण गर्न	१	५०	
३	ग) विद्यार्थीको बानीव्यहोरा थाहा पाउन	ह	ह	
४	घ) बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गराउन	१	५०	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

एक वि.नि. (५०९) ले सुधारात्मक शिक्षण गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन आवश्यक छ भन्ने बताए भने एक स्रोत व्यक्ति (५०९) ले बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गराउन भन्ने प्रतिक्रिया दिए ।

अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा कार्यक्रम लागू भए यता शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार हुनुका साथै बढी विद्यार्थीहरू पनि उत्तीर्ण भएको पाइयो ।

शिक्षकहरूको लागि वर्षमा कति पटक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिमा सञ्चालन गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो ।

तालिका ३२

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.नि. / स्रोतव्यक्तिको संख्या (२)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) एक पटक	१	५०	
२	ख) दुई पटक	१	५०	
३	ग) तीन पटक	X	X	
४	घ) चार पटक	X	X	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

एक जना वि.नि. (५०६) ले एक पटक तालिम सञ्चालन गर्ने गरेको भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने एक जना स्रोत व्यक्ति (५०६) ले दुई पटक शिक्षकको लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन तालिम सञ्चालन गर्ने गरेको छ भनी बताएका थिए । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिय अपनाई विद्यार्थीको लागि उदारकक्षोन्नती अपनाउने पर्ने हुन्छ । समग्रमा अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयका सबै शिक्षकहरूले यो मूल्याङ्कन प्रक्रिया सम्बन्धी तालिमा लिएको पाइएन ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न के गर्नुपर्ला भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका ३३ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३३

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.नि./स्रोतव्यक्तिको संख्या (२)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) कम विद्यार्थी भर्ना गर्नुपर्ने	X	X	
२	ख) बढी शिक्षक नियुक्ति गर्नुपर्ने	X	X	
३	ग) प्र.अ. र शिक्षकलाई नियमित तालिम दिनु पर्ने	१	५०	
४	घ) नियमितरूपमा मूल्याङ्कन गरेर	१	५०	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

एकजना वि.नि. (५०६) ले निरन्तर मूल्याङ्कन गर्न नियमिति रूपले मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ भन्ने बताए भने एक जना स्रोत व्यक्तिले (५०६) प्र.अ. र शिक्षकलाई यस कार्यक्रम सम्बन्धी तालिम दिनुपर्छ भन्ने प्रतिक्रिया दिए । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा मूल्याङ्कन कार्यक्रम सम्बन्धी प्र.अ./शिक्षकहरूलाई तालिम दिएको देखिदैन ।

बढी विद्यार्थी सफल गराउन के गर्नु पर्ला ? भनी सोधिएको प्रश्नमा वि.नि. र स्रोत व्यक्तिले निम्नानुसारको प्रतिक्रिया दिइएको पाइयो जसलाई तालिका ३४ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३४

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.नि./स्रोतव्यक्तिको संख्या (२)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने	१	५०	
२	ख) राम्रो शिक्षणविधिको प्रयोग गर्ने	—	—	
३	ग) तालिमप्राप्त शिक्षकको नियुक्ति गर्ने	—	—	
४	घ) सरल खालको प्रश्न सोध्ने	१	५०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

एकजना वि.नि. (५०९) ले बढी विद्यार्थी सफल पार्न नियमित रूपमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ भनी प्रतिक्रिया दिए भने एकजना स्रोत व्यक्ति (५०९) सरल खालका प्रश्न सोध्नुपर्छ भनी प्रतिक्रिया दिए ।

विद्यालय र समुदायमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको विषयमा के प्रतिक्रिया छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका ३५ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३५

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	वि.नि./स्रोतव्यक्तिको संख्या (२)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) सकारात्मक	१	५०	
२	ख) नकारात्मक	—	—	
३	ग) मिश्रित	१	५०	
४	घ) असफल कार्यक्रम	—	—	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

एक जना वि.नि. (५०९) ले विद्यालय र समुदायमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी सकारात्मक रहेको प्रतिक्रिया दिए भने एक स्रोत व्यक्ति (५०९) ले मिश्रित खालको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । कुनै पनि कार्यक्रम सफल पार्न सरोकारवालहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यहाँ अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा विद्यालय र समुदायबीच कार्यक्रमको जानकारी स्पष्ट नभएको पनि देखिन्छ ।

प्र.अ. र शिक्षकबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएको समस्याहरू निम्नानुसार छन् :

- क) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको विषयमा प्र.अ र शिक्षकलाई तालिमको अभाव ।
- ख) कक्षाकोठामा अत्याधिक विद्यार्थीहरूको चापले कार्यक्रमलाई सहज ढंगमा सञ्चालन गर्न कठिनाईको स्थिति ।
- ग) कार्यसञ्चयिका (Portfolio) को व्यवस्थापनको लागि भौतिक अवस्थाको अभाव ।

घ) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्र.अ र शिक्षकको लागि भन्फटिलो र बोझ भएको महशुस ।

अध्यक्षबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएको समस्याहरू निम्नानुसार छन् :

- क) वि.व्या.स. अध्यक्षहरूलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीसम्बन्धी ज्ञानको अभाव ।
- ख) कार्यक्रमलाई प्रष्टरूपमा बुझेका वि.व्यास अध्यक्षहरूले कार्यक्रमको अनुगमन नगरेको स्थिति रहेको छ ।
- ग) धेरै शिक्षक र वि.व्या.स. पदाधिकारीहरूलाई कार्यक्रमको अनभिज्ञताको स्थिति ।
- घ) विद्यालयमा कार्यक्रम के कसरी सञ्चालन भइरहेको स्थिति छ, सो को अनुगमन र निरीक्षण वि.नि./स्रोतव्यक्तिबाट नहुनु ।

वि.नि. र स्रोत व्यक्तिबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएको समस्याहरू निम्नानुसार छन् :

- क) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको विषयमा प्र.अ र शिक्षकलाई तालिमको अभाव ।
- ख) कक्षाकोठामा अत्याधिक विद्यार्थीहरूको चापले कार्यक्रमलाई सहज ढंगमा सञ्चालन गर्न कठिनाईको स्थिति ।

४.४. अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

४.४.१ अभिभावकबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा विश्लेषण

अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी १० जना अभिभावकहरूलाई लिएको अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीबाट प्राप्त सूचनाहरूको आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

तपाईंलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीबारे थाहा छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका ३६ मा देखाइएको छ :

तालिका ३६

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	अभिभावकको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) छ	३	३०	
२	ख) छैन	७	७०	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

३०% अभिभावकहरूले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनबारे थाहा छ भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने ७०% ले थाहा छैन भन्ने प्रतिक्रिया दिएका थिए । धेरैजसो अभिभावकहरूले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीबारे ज्ञान नभएको बताएका थिए । कार्यक्रम सही ढंगले सञ्चालन भएका विद्यालयहरूमा कार्यक्रम प्रति अभिभावकहरूको सकारात्मक धारणा राखेको पाइयो । निरन्तररूपमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा विद्यार्थीहरू जान्ने हुँदा रहेछन् भन्ने धारणा राखेको पाइयो । नियमित बालबालिकाहरू विद्यालय पठाए हामी अभिभावकहरूलाई पढाइप्रतिको चासो हुने भएकोले विद्यालयमा नियमित सम्पर्क पनि राख्ने काम हुँदोरहेछ भन्ने अभिभावकको धारणा रहेको थियो ।

तपाईंलाई तपाईंको विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका (Portfolio) मा हस्ताक्षर गराउने गरेको छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारका प्रतिक्रिया पाइयो जसलाई तालिका ३७ मा देखाइएको छ:

तालिका ३७

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	अभिभावकको संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) छ	X	X	
२	ख) छैन	१०	१००	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

१० जना अभिभावकहरूले (१००%) ले कार्यसञ्चयिकामा हस्ताक्षर गरेको देखिदैन । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्देशिकामा प्रत्येक विद्यार्थीले प्राप्त गरेको नतिजा वा सञ्चयिकाको विषयगत

सिकाइ उपलब्धी सूचकको आधारमा अभिभावकको दस्तखत गर्ने ठाउँ राखिएको हुन्छ । समग्रमा अध्ययन गर्दा अध्ययन क्षेत्रमा परेका नमुना विद्यालयका अभिभावकहरूले कार्यसञ्चालिका १एचतायषि० मा हस्ताक्षर गरेको देखिदैन

४.४.२ विद्यार्थीसँग लिएको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त सूचनाहरूको आधारमा विश्लेषण

अध्ययन क्षेत्रमा परेका नमुना विद्यालयहरूका कक्षा १-३ अध्ययन गर्ने १० जना बालबालिकाहरूलाई मूल्याङ्कन सम्बन्धी अन्तर्वार्ता लिदा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो । विशेष कक्षा ३ का विद्यार्थीसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो ।

तिमीलाई सर मिसहरू वर्षमा कति पटक परीक्षा लिनुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया जनाए जसलाई तलिका ४८ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३८

सि.नं.	प्रतिक्रियाहरू	विद्यार्थी संख्या (१०)	प्रतिशत	कैफियत
१	क) एकपटक	X	X	
२	ख) दुई पटक	३	३०	
३	ग) तीन पटक	४	४०	
४	घ) तीनभन्दा बढी पटक	३	३०	

४०% विद्यार्थीहरूले वर्षमा तीन पटक परीक्षा लिनुहुन्छ भनी प्रतिक्रिया दिए भने ३०% दुई पटक अर्का ३०% तीन पटकभन्दा बढी भनी बताए । अध्ययन गरिने नमुना विद्यालयहरूमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अँगालेको न्यून नै पाइएको छ ।

तिमीले गृहकार्य कक्षाकार्य कतिको गछौं र अतिरिक्त क्रियाकलापमा कतिको सहभागिता जनाउछौं भनी सोधिएको खुला प्रश्नावली अन्तर्वार्तामा उनीहरूको प्रतिक्रिया निम्नानुसार पाइयो । लगभग ७०% प्रतिशत विद्यार्थीहरूले गृहकार्य र कक्षाकार्य गछौं भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने ३०% विद्यार्थीहरूले गृहकार्य गर्न भ्याइदैन भन्ने प्रतिक्रिया दिएका थिए । अतिरिक्त क्रियाकलापमा ६०%

विद्यार्थीहरूले सहभागी हुँदैन भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने ४०% विद्यार्थीले अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागी हुन्छौं भन्ने प्रतिक्रिया दिए । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयमा हेर्दा विद्यार्थीहरूको अतिरिक्त क्रियाकलाप र सह क्रियाकलापमा सहभागिता न्यून नै देखिन्छ । तसर्थ नमूना छनोटमा परेको विद्यालयहरूमा कार्यक्रम सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको देखिदैन ।

४.५. छलफलबाट प्राप्त सूचनाको विश्लेषण

प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिका र वि.व्या.स.का पदाधिकारीको छलफलबाट विद्यालयमा समुदायको सहयोगको स्थिति के छ ? भन्ने कुरामा निम्नअनुसारको प्रतिक्रिया पाइयो :

तालिका ३९

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण

छलफलमा सरोकारवाला सबैको धारणा यसप्रकार रहेको पाइयो । विद्यालय र समाजको

क्र.सं.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
1	अलिअलि	15	50%
2	आवश्यकता अनुसार	9	30%
3	प्रायः सधैँजसो	3	10%
4	सबैको सहयोग हुन्छ	3	10%
जम्मा		30	100%

सम्बन्ध नड र मासुको हुनुपर्छ र विद्यालयमा सञ्चालित सबै कार्यक्रमहरूलाई सफल पार्नु पर्छ भन्ने मान्यता देखिएको थियो । तालिकामा उल्लेख भएअनुसार समुदायको सहयोगको स्थिति अलिअलिमा ५०%, आवश्यकता अनुसारमा ३०%, प्रायः धेरैजसोमा १०% र सबैको सहयोग भन्नेमा १०% रहेको पाइयो । समग्रमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारीरूपमा सञ्चलन नभएको समेत छलफल भएको थियो र आगामी दिनमा यस कार्यक्रमलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्ने कुरा गरी छलफल समाप्त गरिएको थियो ।

४.६. सैद्धान्तिक ढाँचाको आधारमा विश्लेषण

यस अध्ययनलाई CIPP Model, हेमण्ड र टाइलरको मूल्याङ्कन नमुनाको आधारमा अध्ययन गरी विश्लेषण गर्न प्रयास गरिएको छ । CIPP Model मा सन्दर्भ (Context), लगानी (Input), प्रक्रिया (Process) र प्रतिफल (Product) सम्पूर्ण पक्षको मूल्याङ्कन गर्ने सन्दर्भ जोडिएको हुन्छ । यस प्रक्रियामा कुनै एक पक्षा कमजोर भए सम्पूर्ण पद्धतिलाई असर गर्दछ । तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली एक पद्धति (System) हो । यहाँ विद्यार्थीको मूल्याङ्कन नियमति हुने गर्छ । कक्षा चढाउने सफल असफल भन्दा पनि सूचकको आधारमा के कति उपलब्धी भयो सोको हेर्ने कार्य गरिन्छ । सम्बन्धित कक्षामा उपलब्धी हासिल गराउन नसकेको खण्डमा माथिल्लो कक्षामा उपलब्धी हासिल गराउन प्रयास गरिन्छ । साथै विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन भए नभएको कार्यसञ्चयिका (Portfolio) मा हेरिन्छ । त्यस सञ्चयिका वि.नि./स्रोत व्यक्तिले निरीक्षण र अनुगमन गरी प्रमाणित गरेर राखेको हुनुपर्दछ । तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली स्फल विमको ऋक्षणःयमभी सँग सम्बन्धित रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूको सन्दर्भलाई हेर्दा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अवलम्बन गरेको स्थिति देखिदैन । यस मूल्याङ्कन प्रणालीमा सबै पक्षहरू सन्दर्भहरूको मूल्याङ्कन हुनुपर्ने भएकाले नमुना विद्यालयहरूमा यस्ता पक्षहरूको खासै मूल्याङ्कन भएको देखिदैन ।

हेमण्डको मूल्याङ्कन नमुनामा जति चर (variables) हरू प्रयोग गर्न सकिन्छ त्यति नै मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुने हुन्छ । तर अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरू यी चरहरू (Variables) सक्रिय नदेखिएका हुनाले कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको स्थिति छैन ।

टायलरको मूल्याङ्कन नमुनामा वैज्ञानिकता भल्केको देखिन्छ । जति कामदारलाई तालिम दियो त्यतिनै प्रतिफल राम्रो हुन्छ भन्ने सिद्धान्त छ । अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा हेर्दा शिक्षकहरूलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था भएको देखिदैन । शिक्षकहरू तालिम प्राप्त भएता पनि यस विषयवस्तुमा तालिम लिएको देखिदैन । तसर्थ यो कार्यक्रम अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयहरूमा प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भइरहेको छैन ।

परिच्छेद: पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति

यस अध्ययनबाट प्राप्त भएका मुख्य-मुख्य प्राप्तीहरूलाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा १-३ मा छात्रको तुलनामा छात्रा सहभागिता बढी भएको पाइयो । शिक्षक विद्यार्थीको अनुपात १:४७.४ पाइयो । प्राथमिक विद्यालय तह कक्षा १-३ मा उत्तीर्ण दर २०६३, २०६४ र २०६५ मा क्रमशः ९५.१७९, ९५.९ र ९३.१७९ पाइयो । जुन राष्ट्रिय मापदण्डभन्दा माथि रहेको छ जुन अत्यन्तै सकारात्मक कुरा हो । अध्ययन क्षेत्रमा प्राथमिक तहमा ४७ जना शिक्षक तथा ५३ जना शिक्षिका गरी जम्मा १०० जना (१००.९) तालिम प्राप्त शिक्षक भएको पाइयो जुन दर राष्ट्रिय स्तर भन्दा माथि छ । पुन सोही कक्षाम दोहोर्‍याउने दर २०६३ मा कक्षा १-३ मा सरदर ९.३४ प्रतिशत, २०६४ मा १५.३७ प्रतिशत र २०६५ मा ८.६ प्रतिशत रहेको पाइयो । कक्षा १-३ को कक्षा छाड्ने दर शैक्षिक वर्ष २०६३, २०६४ र २०६५ मा क्रमशः ९.७ प्रतिशत, ९.६५ प्रतिशत र ९.६४ प्रतिशत रहेको पाइयो । अर्को विद्यालयबाट स्थानान्तरण भई आउने दर २०६४ मा १८.७७ प्रतिशत र २०६५ मा ११.४६ प्रतिशत रहेको पाइयो । २०६४ मा कक्षा ३ मा सबैभन्दा बढी १४.२२ प्रतिशत ले अर्को विद्यालयबाट स्थानान्तर भइ आएको पाइयो ।

कक्षा-१ मा ८१ जना विद्यार्थीलाई समेत एउटै कक्षामा राखी अध्ययन गराएको पाइयो अर्को वर्ग खोलिएको पाइएन । शिक्षानियमावली अनुसार यसमा २ वटा section खोल्नुपर्ने देखिन्छ । ४० प्रतिशत विद्यार्थीको (portfolio) बाकसमा, १०.९ विद्यालयको कोठामा राखेको पाइयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रकृत्यामा पहिलो चौमासिक परीक्षामा उत्कृष्ट अङ्क ल्याउने वा असाधारण प्रतिभा भएका बाल-बालिका कक्षा चढाउनु पर्ने अवस्थामा त्यस्ता प्रतिभावान बालबालिकालाई अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा कक्षा चढाउने व्यवस्था गरेको पाइएन । ४०.९ विद्यालयले शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा उच्चतायस्थि व्यवस्थित पार्ने गरेको पाइयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्देशिका २०५६ अनुसार यस मूल्याङ्कन प्रकृत्याको लागि अध्ययन क्षेत्रको विद्यालयहरूमा १६ वटा शिक्षकहरूको अभाव देखिन्छ । १०.९ समुदायले मात्र सबै प्रकारको सहयोग गरेको पाइयो । २०६३, २०६४ र २०६५ मा क्रमशः १०.६९, १०.९४९ र ८.९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू

कम उमेरका भर्ना भएका छन् भने ४.५९, ३.९९ र ४.९९ बढी उमेरका विद्यार्थीहरू भर्ना भएका छन् ।

५.२ निष्कर्ष

यस अध्ययनबाट प्राप्त भएका तथ्य तथ्याङ्कलाई सैद्धान्तिक चिन्तनका हिसाबले गरिएको व्याख्या विश्लेषण अनुरूप प्राप्त भएका निष्कर्षहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

कार्यसञ्चयिका (Portfolio) लाई निरन्तररूपमा ३ वटा विद्यालयका ३०९ ले मात्र निर्देशिका अनुसार व्यवस्थित गरेर राखेको पाइयो । Tyler ले हरेक कुरामा वैज्ञानिकता को नजिक रहेर काम गर्नुपर्ने उल्लेख गरेतापनि यहाँ कार्यसञ्चयिका (portfolio) को व्यवस्थापन उचित ढ.ले गरेको देखिदैन । राज भण्डारीले उल्लेख गरेभै परम्परागत रूपमा मूल्याङ्कनको प्रमुख साधन मानिएको लिखित परीक्षा हो मात्र विद्यार्थीको सम्पूर्ण पक्षको मूल्याङ्कन गर्न सक्दैन । विद्यार्थीको निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गरिनु पर्छ । कार्यक्रम निर्देशिका अनुसारको व्यवस्था नहुनाले कक्षा १-३ मा लागू गरिएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका विद्यार्थीको प्रगति दिनप्रतिदिन आँकलन गर्न सकिएको छैन । राजभण्डारीले व्याख्या गरे अनुसार मूल्याङ्कनका अन्य साधनहरू पनि प्रयोग गर्नुपर्नेमा नगरिएकोले अझ व्यवहारिक ज्ञानको मापन गर्न सकिएको छैन । निर्देशिका तथा पाठ्यक्रमको अध्ययन गरी त्यस अनुरूप शिक्षणमा संलग्न भई विद्यार्थीको कमिकमजोरी पत्ता लगाई समाधान तर्फ अग्रसर भएको पाइदैन । विद्यार्थी भर्ना अभियान २०६३ ले उल्लेख गरे अनुसार प्र.अ., वि.व्या.स., सम्बन्धित क्षेत्रको वि.नि., श्रोत व्यक्ति र शिक्षकहरूलाई शिक्षाप्रति अभिप्रेरित गराउन सकिएको छैन । कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ अनुसार निरीक्षण एवं सुपरीवेक्षण गरी समस्याको जड पत्ता लगाई उचित सल्लाह एवं प्रोत्साहन दिन सकिरहेको छैन । त्यस्तै शिक्षकलाई पर्याप्त सुविधाहरू पनि दिन सकिएको छैन । शैक्षिक समाचार २०६० वर्ष २ अङ्क ४ मा उल्लेख गरेभै अभिभावकहरूले घरमा सल्लाह (guidance) गरी उपयुक्त वातावरण सृजना गर्नुपर्नेमा त्यसो गरेको कम मात्रामा पाइयो । विद्यालयमा शिक्षासँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले आफ्नो जिम्मेवारी बहन गर्न सकेका छैनन् । शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार कतिपय विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात मिलाउन सकिएको छैन । साथै विषयगत, साप्ताहिक पाठ्यभार अनुसार पढाई सञ्चालन गर्न सकिएको छैन । Formative अनुसन्धान परियोजना २०६१ अनुसार निरन्तर मूल्याङ्कन (Continuous Evaluation) र उदार कक्षोन्नति (Liberal Promotion Programme) सम्बन्धी तालिम

दिनुपर्ने देखिन्छ । **Formative** अनुसन्धान परियोजनामा उल्लेख गरेभैं ९० प्रतिशत विद्यालयमा वार्षिक र अर्धवार्षिक परीक्षा हुने गरेको उल्लेख गरेभैं यो अध्ययन क्षेत्रमा पनि यसका अतिरिक्त निरन्तर मूल्याङ्कन पनि हुने गरेको पाइयो ।

५.३ सुभाव

यस कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि कार्यसञ्चयिका (**Portfolio**) लाई व्यवस्थित रूपमा प्रयोग गर्नको तालिम आवश्यक छ । नियमित रूपमा निरीक्षण अनुगमनको व्यवस्था हुनुपर्दछ । कार्यसञ्चयिका (**Portfolio**) राख्नका लागि प्रत्येक कक्षामा कम्तिमा एक दराज राख्न आवश्यक देखिन्छ । विद्यालयलाई सेक्सन खोल्न प्रोत्साहित गर्दै शिक्षक दरबन्दी थप्नु आवश्यक देखिन्छ । साथै यस कार्यक्रमलाई संस्थागत विद्यालयमा पनि प्रयोग गर्नु पर्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६१), अध्यापन अनुमतिपत्र: बागबजार, काठमाडौं, आशिष पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, तोयानाथ (२०६५), शिक्षाको परिचय: विराटनगर, श्याम पुस्तक भण्डार ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५६), कार्यक्रम पुस्तिका, भक्तपुर: लेखक ।
- कोइराला विद्यानाथ तथा श्रेष्ठ चन्द्रबहादुर (०५९), शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार: काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल श्रीप्रसाद (२०६३) कार्यक्रम मूल्याङ्कन: किर्तिपुर काठमाडौं, जुपिटर्स पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- खनाल पेशल (२०६०), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति: काठमाडौं, स्टुडेण्ड बुक्स एण्ड स्टेशनर्स ।
- ज.ब.रा, स्वयम् प्रकाश (२०५५) शिक्षामा मापन तथा मुल्याङ्कन: भोटाहिटी काठमाडौं विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ नेपाल सरकार कानून तथा न्या मन्त्रालय ।
- फर्मेटिम अनुसन्धान परियोजना, अनुसन्धान प्रतिवेदनको सार सङ्क्षेप (२०६१): त्रि.वि.वि. (सेरिड)
- लम्साल, भोजप्रसाद (२०६२), प्राथमिक शिक्षामा निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यपत्र: सुर्खेत, शैक्षिक तालिम केन्द्र।
- शर्मा चिरञ्जीवी (२०६०), कक्षाकोठामा मनोविज्ञान: भोटाहिटी काठमाडौं, काठमाडौं एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।
- शिक्षा ऐन २०२८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ संशोधनसहित काठमाडौं, कानुनी किताब व्यवस्था समिति ।
- शैक्षिक समाचार (वर्ष २), अङ्क ४, २०६०, शिक्षा विभाग सानोठिमी भक्तपुर ।
- शैक्षिक तथ्याङ्क सारांश (०६४, ०६६), जि.शि.का, मोराङ
- शैक्षिक तथ्याङ्क सारांश (०६४, ०६५), शिक्षा विभाग सानोठिमी, भक्तपुर
- Raj Bhandari, Bejuna (1982), The Evaluation Techniques Prevalent at the Primary School of Kathmandu town Panchayat area: Kirtipur, Institute of Education Tribhuvan University,

अनुसूची १

शिक्षक/प्र.अ. का लागि तयार पारिएको प्रश्नावली

विद्यालयको नाम :-

प्र.अ./शिक्षकको नाम:-

ठेगाना :

हस्ताक्षर :-

योग्यता :

शिक्षण अनुभव वर्ष :-

१. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमित उपस्थिती कस्तो छ ?
क) राम्रो (५०९-६०९) ख) नराम्रो (२०९-३०९)
ग) ठीकै (४०९-५०९) घ) धेरै राम्रो (७०९-९०९)
२. तपाईंले कक्षा १ देखि ३ सम्म प्रत्येक कक्षामा कति विद्यार्थी राख्नु हुन्छ ?
क) ८० जना ख) ५० जना
ग) ७५ जना घ) ३० जना
३. विद्यार्थीहरू शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी हुन्छन् ?
क) केही मात्र सहभागी हुन्छन्
ख) सबै सहभागी हुन्छन्
ग) प्रतिक्रिया देखाउदैनन्
घ) वास्ता गर्दैनन्
४. अभिभावकहरू विद्यार्थीहरूको प्रतिफल बुझ्न कतिको आउछन् ?
क) केही मात्र अभिभावक आउँछन् (२०९-३०९)
ख) कुनै पनि अभिभावक आउँदैनन्
ग) प्राय सबै अभिभावक आउँछन्
घ) बोलाएपछि मात्र आउने गर्दछन्
५. तपाईंको विद्यालयमा तपाईंले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु भएको छ ?

क) छु

ख) छैन

६. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कस्तो लाग्यो ?

क) राम्रो

ख) भन्भटिलो

ग) अप्रभावकारी

घ) प्रभावकारी

७. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थी कक्षामा नियमित नभएमा के गर्नु हुन्छ ?

क) अभिभावकलाई पत्राचार गर्ने गरेको

ख) अभिभावकलाई मौखिक खबर गर्ने गरेको

ग) अभिभावक भेला बोलाउने गरेको

घ) अभिभावकसँ प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी विद्यार्थीलाई बोलाउने गरेको

८. विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन केको आधारमा गर्ने गरेको छ ?

क) कार्य सञ्चयीकाको आधारमा

ख) परीक्षा लिएर

ग) मौखिक रूपमा गर्ने गरेको

घ) माथिका सबै तरिकाको प्रयोग गरेर

९. वर्षमा कतिपटक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम लिनु भएको छ ?

क) एक पटक मात्र

ख) दुई पटक मात्र

ग) तीन पटक मात्र

घ) चार पटक मात्र

१०. कार्य सञ्चयीका कसरी कहाँ राख्नु हुन्छ ?

क) दराजमा राख्ने गरेको

ख) कोठामा राख्ने गरेको

ग) वाकसमा राख्ने गरेको

घ) कोठामा भुण्डाएर राख्ने गरेको

प्रश्नावली भरी सहयोग गर्नु भएको धन्यवाद ।

अनुसूची २

वि.व्या.स. अध्यक्षका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली

विद्यालयको नाम :-

अध्यक्षको नाम:-

ठेगाना :

हस्ताक्षर :-

योग्यता :

शिक्षण अनुभव वर्ष :-

तलका प्रश्नमा आफूलाई मनपर्ने बुँदामा ठीक चिन्ह लगाउनुहोस् ।

१. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली भन्नाले के बुझ्नु भएको छ ?
 - क) बारम्बार (निरन्तर) रूपमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने प्रकृया
 - ख) एक शैक्षिक वर्षमा दुई पटक मूल्याङ्कन गर्ने प्रकृया
 - ग) वर्षमा एक पटक मूल्याङ्कन गर्ने प्रकृया
 - घ) कहिलेकाहीँ मात्र मूल्याङ्कन गर्ने प्रकृया
२. विद्यालयमा कक्षा सञ्चालन व्यवस्थित भए नभएको महिनामा कति पटक अनुगमन गर्नु भएको छ?
 - क) एक पटक
 - ख) दुई पटक
 - ग) तीन पटक
 - घ) गर्ने गरेको नै छैन
३. विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा कसरी गर्नुपर्ला ?
 - क) लिखित परीक्षा लिएर
 - ख) मौखिक परीक्षा लिएर
 - ग) लिखित र मौखिक दुवै परीक्षा लिएर
 - घ) शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको आधारमा
४. राम्रो मूल्याङ्कन गर्न के गर्नुपर्ला ?
 - क) कम विद्यार्थी भर्ना गर्ने
 - ख) शिक्षक बढी नियुक्त गर्नुपर्ने
 - ग) प्र.अ./शिक्षकलाई तालिम दिनुपर्ने
 - घ) लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्ने
५. विद्यार्थी किन बढी असफल हुन्छन् ?
 - क) पढाई नभएर
 - ख) राम्रो मूल्याङ्कन नगरेर
 - ग) तालिम प्राप्त शिक्षक नभएर
 - घ) वेवास्ता गरेर
६. बढी विद्यार्थी सफल गराउन के गर्नु पर्ला ?
 - क) सबैलाई परीक्षा नलिई कक्षा चढाउने
 - ख) राम्रो पठनपाठन गर्ने
 - ग) सजिला प्रश्न सोध्ने
 - घ) तालिम प्राप्त शिक्षक नियुक्ति गर्नुपर्ने

७. विद्यालयमा समुदायको सहयोग कतिको छ ?

क) सहयोग नै हुँदैन

ख) प्रायजसो सहयोग हुने गरेको

ग) आवश्यकता अनुसार सहयोग गर्ने गरेको

घ) सबै सहयोग हुन्छ

अनुसूची ३

वि.नि./श्रोत व्यक्तिका लागि तयार परिएको प्रश्नावली

कार्यालय/श्रोत केन्द्रको नाम :-

ठेगाना :

वि.नि./श्रोत व्यक्तिको नाम :-

ठेगाना :-

हस्ताक्षर :-

शैक्षिक योग्यता :

अनुभव वर्ष :-

तलका प्रश्नमा आफूलाई मनपर्ने बुँदामा ठीक चिन्ह लगाउनुहोस्

१. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली किन आवश्यक छ?

क) कक्षा चढाउन

ख) सुधारात्मक शिक्षण गर्न

ग) विद्यार्थीका बानी व्यवहार थाहा पाउन

घ) बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गराउन

२. शिक्षकहरूको लागि वर्षमा कतिपटक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको तालिम सञ्चालन गर्नु भएको छ ?

क) एक पटक

ख) दुई पटक

ग) तीन पटक

घ) तीन पटकभन्दा बढी

३. विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्न के गर्नुपर्ला ?

क) कम विद्यार्थी भर्ना गर्ने

ख) बढी शिक्षक नियुक्ति गर्ने

ग) प्र.अ./शिक्षकलाई नियमित रूपमा तालिम दिने

घ) नियमिति रूपमा मूल्याङ्कन गरेर

४. बढी विद्यार्थी सफल गराउन के गर्नु पर्ला ?

क) निरन्तररूपमा मूल्याङ्क गर्ने

ख) राम्रो शिक्षण विधिको प्रयोग गर्ने

ग) तालिम प्राप्त शिक्षकको नियुक्ति गर्ने

घ) सरल खालका प्रश्न सोध्ने

५. विद्यालय र समुदायमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रतिक्रिया के छ ?

क) सकारात्मक

ख) नकारात्मक

ग) मिश्रित प्रतिक्रिया

घ) असफल कार्यक्रम

६. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सफल पार्न तपाईंले विद्यालयमा केके सहयोग गर्नु भएको छ ?

.....
.....
७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालिका कमजोर पक्षहरू केके हुन् ?
.....
.....

प्रश्नावली भरी सहयोग गर्नु भएको धन्यवाद ।

अनुसूची ४

विद्यार्थी र अभिभावकको लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

तलका प्रश्नमा आफूलाई मनपर्ने बुँदामा ठीक चिन्ह लगाउनुहोस्

। अभिभावकलाई सोधिएको प्रश्न

१. तपाईंलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीबारे थाहा छ कि छैन ?

क) छ

ख) छैन

२. तपाईंलाई तपाईंको विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका (Portfolio)मा हस्ताक्षर गराउने गरेको छ कि छैन ?

क) छ

ख) छैन

। विद्यार्थीलाई सोधिएको प्रश्न

१. तिमिले सर मिसले वर्षमा कति पटक परीक्षा लिनु हुन्छ ?

क) १ पटक

ख) २ पटक

ग) ३ पटक

घ) ३ पटकभन्दा बढी

२. तिमिले गृहकार्य र कक्षाकार्य कतिको गछौं र अतिरिक्त क्रियाकलापमा कतिको सहभागिता जनाउछौ ?

अनुसूची ५

अध्ययनको लागि नमुना छनोट गरिएको विद्यालयको नामावली:

सि.नं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना
१.	श्री महेन्द्र माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-११
२.	श्री जनपथ माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-१५
३.	श्री बाल माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-१८
४.	श्री जनविकास मा.वि.	विराटनगर-२१
५.	श्री भानुमोरङ प्रा.वि.	विराटनगर-१३
६.	श्री आदर्श प्रा.वि.	विराटनगर-१३
७.	श्री अरुणोदय प्रा.वि.	विराटनगर-१५
८.	श्री बखरी प्रा.वि.	विराटनगर-१६
९.	श्री नारायण प्रा.वि.	विराटनगर-१३
१०.	श्री शुशिक्षा प्रा.वि.	विराटनगर-११

अनुसूची ६

छनोटमा परेका विद्यालयको ठेगाना, प्र.अ., तथा वि.व्या.स. अध्यक्षको नाम

सि.नं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	प्र.अ. को नाम
१.	श्री महेन्द्र माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-११	रामचरित्र पाण्डे
२.	श्री जनपथ माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-१५	मुकुन्द ढकाल
३.	श्री बाल माध्यमिक विद्यालय	विराटनगर-१८	धर्मनन्द भट्टराई
४.	श्री जनविकास मा.वि.	विराटनगर-२१	सदानन्द सिंह
५.	श्री भानुमोरड प्रा.वि.	विराटनगर-१३	चेतना के.सी.
६.	श्री आदर्श प्रा.वि.	विराटनगर-१३	रेणुका रेग्मी
७.	श्री अरुणोदय प्रा.वि.	विराटनगर-१५	नरहरी कोइराला
८.	श्री बखरी प्रा.वि.	विराटनगर-१६	महेशप्रसाद यादव
९.	श्री नारायण प्रा.वि.	विराटनगर-१३	विमला चौधरी
१०.	श्री शुशिक्षा प्रा.वि.	विराटनगर-११	राधा आचार्य

श्रोत: स्थलगत अध्ययन

अनुसूची ७

नमुना विद्यालयको २०६३ को विद्यार्थी विवरण

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा-१				कक्षा-२				कक्षा-३				कक्षा १-३ को जम्मा			
		छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा
अ	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनगर-११	40	42	51.21	82	45	40	47.05	85	35	48	57.83	83	120	130	52	दृष्ट
ब	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	45	80	64	125	60	70	53.84	130	45	78	63.41	123	150	228	63.41	घट्ट
घ	श्री बाल मा.वि, विराटनगर-१८	37	31	45.5	68	40	30	42.85	70	33	30	50.8	61	110	92	45.5	202
ङ	श्री जनविक्रम मा.वि., विराटनगर-२१	25	39	60.9	64	20	40	66.9	60	25	36	59	61	70	115	62.1	185
च	श्री भानुमो	28	45	61.6	73	30	50	62.5	80	32	45	58.4	77	90	140	60.8	230

	रड प्रा.वि., विराटन गर-१३																
ट	श्री आदर्श प्रा.वि., विराटन गर-१३	20	22	50	44	18	20	52. 6	38	12	10	45. 5	22	50	52	50. 9	10 2
ठ	श्री अरुणोद य प्रा.वि, विराटन गर-१५	25	30	54. 5	55	20	25	55. 5	45	20	20	50	40	65	70	51. 8	13 5
ड	श्री बखरी प्रा.वि., विराटन गर-१६	15	10	40	25	11	10	43. 4	23	09	06	40	15	35	26	42. 6	61
ढ	नारायण प्रा.वि., विराटन गर-१३	17	21	55. 26	38	18	20	52. 6	38	17	20	54. 75	37	51	61	53. 9	11 3
जप	शुशिक्षा प्रा.वि., विराटन गर-११	15	18	54. 5	33	10	12	54. 5	22	10	10	50	20	35	40	53. 33	75
	जम्मा	26 7	33 8		60 5	27 2	31 7		58 9	23 8	30 4		54 8				

श्रोत: शैक्षिक तथ्याड्क फारम

अनुसूची ८
नमुना विद्यालयको २०६४ को विद्यार्थी विवरण

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा-१				कक्षा-२				कक्षा-३				कक्षा १-३ को जम्मा			
		छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा
ज	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनगर-११	27	31	53.4	58	13	29	69.04	42	11	30	73.17	41	55	90	62.06	145
द	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	58	60	50.8	118	60	55	47.8	115	41	60	59.4	101	159	175	52.39	334
घ	श्री बाल मा.वि., विराटनगर-१८	24	25	51.02	49	25	30	54.5	55	21	17	50	38	70	72	50.7	142
ङ	श्री जनविक्रम मा.वि., विराटनगर-२१	36	30	45.45	66	45	35	43.75	80	29	25	46.29	54	110	90	45	200
च	श्री भानुमोरङ प्रा.वि., विराटनगर-१३	17	22	56.41	39	20	25	55.5	45	18	21	53.8	39	55	68	55.2	123

ट	श्री आदर्श प्रा.वि., विराटन गर-१३	15	16	51. 6	31	12	14	53. 8	26	13	15	53. 5	28	40	45	52. 94	85
ठ	श्री अरुणोद य प्रा.वि, विराटन गर-१५	25	26	50. 9	51	30	30	50	60	20	24	54. 5	44	75	80	51. 6	15 5
ड	श्री बखरी प्रा.वि., विराटन गर-१६	13	15	53. 5	28	12	10	45. 45	22	13	12	48	25	38	37	49. 33	75
ढ	नारायण प्रा.वि., विराटन गर-१३	15	11	42. 3	26	14	10	41. 6	24	11	12	52. 17	23	40	33	45. 2	73
ण	शुशिक्षा प्रा.वि., विराटन गर-११	35	24	40. 67	59	30	22	42. 30	52	40	24	37. 5	64	10 5	70	40	17 5
जम्मा		26 5	26 0		52 5	26 1	26 0		52 1	21 7	24 0		45 7				

श्रोत: शैक्षिक तथ्याङ्क फारम

अनुसूची ९
नमुना विद्यालयको २०६५ को विद्यार्थी विवरण

क्र.	विद्यालय	कक्षा-१	कक्षा-२	कक्षा-३	कक्षा १-३ को जम्मा
------	----------	---------	---------	---------	--------------------

सं.	यको नाम	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्राई	जम्मा
ज	श्री महेन्द्र मा.वि., विराटनर	23	26	53.06	49	22	24	52.17	46	25	25	50	50	70	75	51.62	145
द	श्री जनपथ मा.वि., विराटनगर-१५	55	57	50.89	112	45	60	57.14	105	60	54	40.36	114	160	171	51.63	331
घ	श्री बाल मा.वि., विराटनगर-	35	25	41.6	60	30	20	40	50	30	20	40	50	95	65	40.6	160
ङ	श्री जनविक्रम मा.वि., विराटनगर-२१	41	40	49.38	81	53	30	36.14	83	31	40	56.3	71	125	110	56.8	235
छ	श्री भानुमो रङ प्रा.वि., विराटनगर	24	28	53.8	52	25	30	54.5	55	33	26	44.06	59	72	84	53.8	156
ट	श्री आदर्श	17	23	57.5	40	15	13	46.4	28	18	19	51.35	37	50	55	52.30	105

	प्रा.वि., विराटन गर-१३																
ठ	श्री अरुणोद य प्रा.वि, विराटन गर-१५	35	35	53. 8	65	30	30	50	60	39	30	43	76 9	10 4	95	47. 73	19 9
ड	श्री बखरी प्रा.वि., विराटन गर-१६	13	15	53. 57	28	12	14	53. 8	26	13	11	45. 8	24	38	40	51. 28	78
ढ	नारायण I प्रा.वि., विराटन गर-१३	15	10	40	25	14	11	44	25	11	09	45	20	40	30	42. 85	70
झ	शुशिक्षा प्रा.वि., विराटन गर-११	45	40	47. 05	85	40	45	52. 94	85	40	65	46. 6	75	10 5	12 0	48. 96	24 5
	जम्मा	30 3	29 9		60 2	28 6	27 7		56 1	30 0	26 9		56 9				

श्रोत: शैक्षिक तथ्याड्क फारम